

$\frac{1}{2} \frac{1}{2}$
 $\frac{1}{2} \frac{1}{2}$
 $\frac{1}{2} \frac{1}{2}$

ניסן תשס"ד
עיה"ק ירושלים תובב"א

ספרים וחיבורים מהיכלו של רבינו תם

אוצר לשון התורה של רבינו תם

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

סדר חג הפסח והלכותיו בתורתו של רבינו תם

מהדורה ביביופילית
לחברי החוג לביביופילים
בית ועד לחכמים
אוהבי הספר המיוחד

כל הזכויות שמורות
החוג לביבליופילים

ת.ד. 5205 ירושלים

שבחי רבינו תם

אלף פעמים אכרעה לאל

יום אחזה חכם כאיתיאל

בית התבונה אחרי נפלו

קם בעמוד הרב ובא גואל

רמה גביר משרת אבותיך

כבוד ותפארת לישראל

הכל נבוני לב עבדיך

אין איש אשר חפש יהי שאל

משמעתך תמיד בלבותם

אתה מקום מקדש וזהראל

(רבי אברהם אבן עזרא)

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

תוכן הענינים

דברים אחדים על מפתן ה'אוצר' . . . . . ח
מבוא: דרכו ושיטתו המיוחדת של ר"ת בביאורי
מילים ומונחים בתלמוד בבלי . . . . . יא
א - יסודות וגדרים . . . . . טו
ב - עקרונות השיטה והדרך . . . . . יז
ברור הגזרון מסייע לבירור המשמע . . . . . יז
יגיד עליו רעו . . . . . יט
אחת דבר שנים שמעתי . . . . . כ
פתרונו לפי ענינו . . . . . כב
הוא היה אומר . . . . . כד
ג - מקורותיו של רבינו תם בפרשנות מילים,
מונחים, ומושגים . . . . . כו
המילון התלמודי של רב תחליפא . . . . . כז

- א -

אבוב . . . . . בט
אבן מסמא . . . . . בט
אגיסטון . . . . . בט
אגרת בקורת . . . . . ג
אורזילא דרימא . . . . . ג
אובנתא דליבא . . . . . ג
איטלקי . . . . . לא
אין בקיאין . . . . . לא
איפרא הורמיז . . . . . לא
אלונתית . . . . . לב
אמי . . . . . לב
אנדרוגינוס . . . . . לג
אלמלא - אלמלי . . . . . לג
אמיתה של תורה . . . . . לג
אנדרטי . . . . . לג
אסימון . . . . . לד
אריח על גבי לבינה . . . . . לד
אשמאי . . . . . לה

- ב -

בוצינא - קרא . . . . . לה
ביברי דנרש . . . . . לו
ביניתא דבי כרבא . . . . . לו
בסיסן . . . . . לו

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

- ג -

גולל ודופק . . . . . לו

- ד -

דאורייתא שהוא דרבנן . . . . . לח

דגלא - מדגילין . . . . . לח

דכוסוסטוס . . . . . לט

דורס - ראה עוף הדורס . . . . . עג

- ה -

הדריינא טיריינא . . . . . מ

הורמין - הורמי"ז . . . . . מא

- ח -

חביצא . . . . . מא

חברי . . . . . מב

חוט המשקולת . . . . . מג

חוליתו . . . . . מג

חומר . . . . . מג

חטריה . . . . . מג

חרם . . . . . מד

- ט -

טפלו . . . . . מד

טרקסין . . . . . מה

- י -

ידך . . . . . מה

ישוע הבן . . . . . מו

- כ -

כודרת . . . . . מו

כיוחו וניעו - ראה ניעו . . . . . נו

כינה - ראה פרעוש . . . . . סב

כסנין - קליות . . . . . מז

כסת - כר . . . . . מז

כתב ליבונאה . . . . . מח

- מ -

מגוד . . . . . מט

'מדות' היבש . . . . . מט

מוכני . . . . . מט

מזבלין . . . . . ג

מחרישתא . . . . . ג

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מיחל . . . . . ג.
מכבנתא . . . . . גא.
מפץ ומחצלת . . . . . גא.
מקורזלות . . . . . גא.
מר דכנתא . . . . . גב.
מרפק . . . . . גב.
מרקוליס . . . . . גב.
משולשת . . . . . גג.
משתכי . . . . . גג.
מתכסה . . . . . נה.
מתקליה . . . . . נה.

- נ -

נוז . . . . . נו.
נזייתא . . . . . נו.
נטרף . . . . . נו.
ניעו . . . . . נו.

- ס -

סורסי . . . . . נח.
סמפון . . . . . נט.
סקאה . . . . . נט.

- ע -

עוף הדורס . . . . . עג.
עזקה . . . . . נט.
עליתא . . . . . ס.
עלוקה . . . . . ס.
ערוגה . . . . . סא.
ערניות . . . . . סא.

- פ -

פרונקא . . . . . סב.
פרעוש - כינה . . . . . סב.
קוניא . . . . . סג.
קוצו של יו"ד . . . . . סג.
קוקנאי . . . . . סד.
קיבורת . . . . . סד.
קציצה - חתיכה . . . . . סד.
קירי . . . . . סה.
קרחה . . . . . סו.
קשירה . . . . . סו.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

- ר -

רדיוני . . . . . סז

- ש -

שבח המגיע לכתפים . . . . . סז

שבנא . . . . . סז

שדייה בכפילא . . . . . סח

שוואר . . . . . סח

שיגרא דתמרי . . . . . סט

שיכא . . . . . סט

שילי והיני . . . . . סט

שיפה - שפייה . . . . . סט

שמותי . . . . . ע

שפאי עידית . . . . . ע

שרכי . . . . . ע

שרף . . . . . עא

- ת -

תורניתא . . . . . עא

תיזול . . . . . עא

תמה על עצמך . . . . . עב

תמרי דכדא . . . . . עב

תשרה . . . . . עג

- נספח -

הלשון מלבוש הנפש . . . . . עד

מלחמתה של תורה . . . . . עה

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

בנעשה בחדר זה, ולהתבשם מהדברים הטמונים בו.

באהבתי וחיבתי הגדולה לתורתו של רבינו תם עברתי על דבריו המובאים בכל התוס' בש"ס, ובשאר ספרי הראשונים ואספתי אחד לאחד את חידושיו בעניני לשון התלמוד.

קונטרס זה שבו מופעים לראשונה במקובץ, חידושיו הלשוניים של רבינו תם, בא להפנות את תשומת הלב, ולהציב יד ושם בעולמה של תורה לאחד ממפעליו היחודיים של ר"ת.

חידושי הלשון של ר"ת ראויים לפרסום מקובץ ומרוכז, כדי לאפשר לכל המתעניין הרוצה להתענג וללמוד בעיון מדויק ומעמיק מתוך מבט כולל ומקיף על כל צדדיו.

הלימוד בתורתו של ר"ת - מכניסה את הלומד למחיצתו, וכל הלומד את תורתו של רבינו תם "אביר הרועים" כלשון היראים, זוכה להמצא במקום מקדש וההרואל, כדבריו של רבי אברהם אבן עזרא.

יזכנו ה' מאוצר מתנת חנם, ברוב רחמיו וחסדיו המרובים, להוציא במהרה את שאר חלקי הארמון המפואר לתפארת, לשמחת עמלי התורה השותים בצמא ומרווים את מצאונם במעיני המפכה.

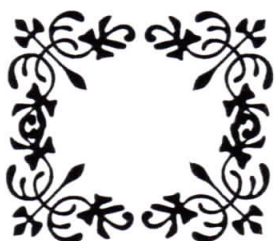
מבוא:

דרכו ושיטתו המיוחדת

של רבינו תם

בביאורי מילים ומונחים

בתלמוד בבלי

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

תורתו של רבי יעקב ב"ר מאיר, רבינו תם, מגדולי בעלי התוספות, נכדו של רש"י ואחיו של רשב"ם, חובקת זרועות עולם, והיא עיצבה את פני התוס' לדורותם. ר"ת הוא מראשי המדברים בכל סוגיות השי"ס ובכל שטחי ההלכה והלימוד. תורתו של ר"ת, קושיותיו ותירוציו, הסבריו ונימוקיו, כלליו וגדריו, ביאוריו ופסיקותיו, הם כעמוד ברזל בפרשנות התלמוד ובבירור ההלכה, עמוד ברזל שעליו נשענים כל לומדי התורה וההלכה עד ימינו. בנוסף לזה אנו מוצאים דבר ייחודי בתורתו של ר"ת, והוא עיסוקו השיטתי בביאורי מושגים ומונחים, ופירושי מילים ומשמעותן. ידיעותיו הרחבות והעמוקות של ר"ת בתורת הלשון, הן לשון הקודש והן לשון ארמית, משמשות לו לעזר בביאור עניינים רבים בים התלמוד.

מכוחו הגדול של זקנו רש"י, ינק ר"ת גם את דרך הלימוד והעיון בתורת הלשון, בדקדוק ובבירור מובנן של מילים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה. הברכה והתפילה "ונהיה אנחנו, וצאצאנו, וצאצאי צאצאנו, כלנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה" נתקיימה ביותר במשפחתו של רבן של ישראל רש"י הקדוש וצאצאיו - נכדיו רשב"ם ור"ת, וצאצאי צאצאיו - נינו של רש"י ר"י הזקן ובנו רבי אלחנן בן נינו של רש"י, ובהמשך השושלת הקדושה. מעניין מאוד לעקוב ולראות בסוגיא אחת איך שרש"י וצאצאיו מתדיינים במלחמתה של תורה, וכל אחד מראה פנים אחרות באותו ענין כדרכה של תורה, ונכדיו של רש"י אינם מסכימים לפירושו וכל אחד מהם מפרש בדרך אחרת, וגם נינו ממשיך בדרך זו ודוחה

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

גם את פירושיהם של דודיו והולך בדרך חדשה, ובן נינו הולך בעקבות המשפחה ומחדש נתיב חדש, והכל באותה סוגיא וענין. כבר העיר על כך הרא"ש בתשובה". (כלל נה סי' י')

"מי לנו גדול כרש"י זצ"ל שהאיר עיני הגולה בפירושו, ונחלקו עליו בהרבה מקומות יוצאי ירכו רבינו תם ור"י ז"ל וסותרו דבריו, כי תורת אמת היא ואין מחניפים לשום אדם".

כיוצא בזה כותב רבי שמשון הזקן לרבינו תם בתשובה בספר הישר (חלק התשובות סימן ג ד"ה מי יגלה):

"מי יגלה עפר מבין עיניך רבינו שלמה, והרי בן בתך חוגר כלי מלחמה לעומתך, ובזאת תשמח נפש צדיק אשר זכה לצאת מחלציו בן כזה, כי אין אדם מתקנא לא בכנו ולא בתלמידו, ואמרי אינשי, דנפק מינך, טעמא לילפך".

ואכן נחלקו רש"י ונכדיו ר"ת ורשב"ם במאות סוגיות במרחבי הש"ס, בבאור מהלך הגמ', ובחידושי ההלכה של הסוגיא. אך לא רק בעניני הלכה ובפסקיה נחלקו על רש"י, אלא גם בביאורי מילים ומונחים התדיינו צאצאיו עמו ונחלקו עליו במקומות רבים.

לפנינו דוגמא אחת, מענינת מאד, ממחלוקת רש"י ונכדיו - רבינו תם ואחיו הגדול רשב"ם - בפירוש של לשון חז"ל ובמציאת מקורה:

'בצר אל יורה' - פירש בקונטרס, בדקתי אחר מקרא זה ואינו בכל הכתובים, ושמא בספר בן סירא הוא, ומצינו בכמה

מקומות שמביא הש"ס מקראות הכתובים
בספר בן סירא, כדאשכחן בהחובל (ב"ק
צב ע"ב) 'כל עוף למינהו ישכון, ובן אדם
לדומה לו', וכן 'סלסלה ותרוממך
ובנדיבים חושביך', ואמרינן בירושלמי
דברכות (פ"ז ה"ב) שהוא כתוב בספר בן
סירא.

ורבינו שמואל פירש, שהשיב רבינו
קלונימוס שכן דורש בירושלמי כל
המיצר אל יורה, דכתיב 'שמעי נא זאת
ענייה ושכורת ולא מיין', והכי איתא
בירושלמי בריש פרק אין עומדין (פ"ב
ה"א), הבא מן הדרך אסור להתפלל מזה
הטעם דכתיב שמעי נא זאת וכו', וגם רבי
זריקא ורבי יוחנן בשם ר' אליעזר בנו של
ר' יוסי הגלילי אומר המיצר אסור
להתפלל לא מסתברא אלא מן הדין
קרא 'שמעי נא זאת', ועתה מדמה צרה
לשכרות, ובשכרות כתיב 'להבדיל
ולהורות' כדריש בכריתות (יג ע"ב),
ומהאי טעמא אל יתפלל דהוי שכור מתוך
שטרוד בצרתו ובכעסו.

ורבינו תם מפרש, דמהאי קרא קדריש
'היערוך שועך לא בצר' (איוב לו, יט),
כלומר בשעת צרה אל תערוך תפלתך
כשיש טירוד, ובכמה מקומות רגיל
הש"ס לקצר המקרא כגון 'ונתן הכסף
וקם לו'. (תוספות עירובין סה ע"א)

פירושו וחידושו של רבינו תם לגמרא
משופעים גם בהתדיינות במלחמתה של
תורה עם ביאוריו של רש"י ושאר מפרשים
בביאורי מילים ושרשיהן, מונחים ומושגים.
ערך לימודי נוסף עולה מתוך ההקפדה

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

המרבית שהקפיד רבינו תם על פרשנות מדוקדקת של לשון הסוגיא ותחבירה כפשוטה, במידה שאינה נופלת מהקפדתו על עומק הסברא וההלכה ובחינת דברים בשרשם. עם אותם כלים למלחמתה של תורה' בגופי תורה, נלחם ר"ת גם בעוסקו במלבושי התורה - לשונם של חז"ל. רבינו תם נמנה עם אותם יחידי סגולה שהעמידו עמודי תורה גם בהיכל לשון חז"ל, לשון תורה שבעל פה. גזעו של רבינו תם ושרשיו נטועים במעמקי ההלכה והלימוד, אולם נופו נוטה גם לשירה ופיוט, לדקדוק ולשון.

רבותינו חכמי הלשון, לימדונו על חשיבות ידיעת לשון המקרא ולשונם של חז"ל, כדי להבין היטב את התורה שבכתב ואת התורה שבע"פ. סיווגם ובירורם של מונחי חז"ל ולשוניותיהם, תורמת לפעמים להבנת סוגיות קשות. למינוח חשיבות רבה, ולפעמים הוא המפתח לסוגיא, ומורה דרך מצוין להבנתה ולפרשנותה. הצורך בחיבור מיוחד על ביאורי מלים מהגמ' התחיל כבר מיד עם סיום עריכת הגמ', ומתקופת הגאונים ואילך נערכו חיבורים מיוחדים לביאורי מלים בגמרא. בזמן הגאונים ידוע ספר "הערוך" הקדום של רב צמח גאון בן פלסוי (ד' תרלב - תרנא). גם ר' מכיר אחיו של רבינו גרשום מחכמי מגנצא חיבר ספר "אלפא ביתא דר' מכיר". ובאיטליא נתחבר ע"י ר' נתן ב"ר יחיאל בן זמנו ודורו של רש"י ספר "הערוך" המפורסם. כמו"כ חיבר ר' שמואל אבן ג'מע מחכמי ישראל במאה התשיעית באלף החמישי ספר "אלף המגן - אגור" לביאורי מילים מהתלמוד.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

ר"ת פרשן היה ובעל הלכה ולא לקסיקוגרף, שהרי לא חיבר מילון, אף לא לקסיקון. ברם, אף על פי שר"ת אינו "מילונאי" מקצועי, אפשר לחבר ממה שכתב במפוזר מתוך כתביו, פירושויו לתלמוד ולנ"ך, תשובותיו ופיוטיו, מילון פירושים וביאורים למלים קשות בלשון הקודש ובארמית הנמצאות בתלמוד. מתוך עשרות ביאורי המילים והמונחים של ר"ת ערכנו חיבור קטן בכמות וגדול באיכות, ונקבנו את שמו 'אוצר לשון התלמוד של רבינו תם', אשר בודאי יצטרף לחיבורי היסוד של רבותינו הראשונים בעניני לשון חז"ל לשון התלמוד.

בהקדמה כאן, נעשה נסיון ראשון להאיר את משנתו הדקדוקית והבלשנית של רבינו תם, חלק זה בתורתו של ר"ת נותר עד עתה עמום ואפוף אבק, ועדיין לא הוצבו לו גדריו ועקרונותיו, ולא נתבררו משמעותם הפנימית של חידושי ויחסי הגומלין ביניהם, המבוא מהווה תרומה ייחודית בתחומו. דרכו של ר"ת בביאורי מלים שבתלמוד טרם תוארה ונדונה, ואין לנו עד היום תיאור פנימי שיטתי וכולל של דרכו הלקסיקולוגית של ר"ת, לפנינו נסיון ראשוני והתחלתי להציב ולהבליט קווים אחדים לדרכו המיוחדת של ר"ת בתחום זה.

- א -

יסודות וגדרים

ר"ת כיון שלא חיבר מילון לא פירש מלים אלא כשראה צורך לפרשן, ועל כן מלים הידועות לכל לא פירש כלל. ר"ת מפרש מלים יחידאיות או נדירות מאד, או מלים שהיקריותיהן רבות למדי אלא שהן מיוחדות להקשר עניני מסוים, ואשר על כן

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

אין אפשרות לעמוד על משמעו מתוך שימושים מגוונים.

א - "נתוח הגזרון" בירור הרכב המילה מסייע לבידור המשמע - במקרים מסוימים רבינו תם טורח לבאר את גזרון והרכב המלה, כי זוהי הדרך להגיע אל משמעה האמיתי העמוק של המלה.

ב - "יגיד עליו רעו" - דרכו של ר"ת בלימוד תורה שבע"פ היא שכל פירוש בגמ' צריכה להיבדק התאמתו בכל מרחבי התלמוד. כאשר אחיו רשב"ם פירש בשם רש"י, ד"פרה אין רגילין לעשות בה מלאכה, ושוורים רובן למלאכה, הקשה עליו ר"ת מחמשה מסכתות בש"ס שרואים ד'פרות יותר בנות מלאכה הן:

"קשיא לר"ת על פירוש זה, דאדרבה בכל התלמוד משמע דפרות יותר הן בנות חרישה, כדאמרינן בע"ז... ובפ"ק דפסחים... וב"מ... ובב"ק... ובב"ב...".
(ע"ז טו ע"א)

וכדרכו בביאור הסוגיא כן דרכו בביאור מלים ומונחים, ר"ת מבאר מלים רבות מתוך התלמוד עצמו, על ידי מציאת שרשי המלים ויחסי הקירבה שלהן למלים אחרות, הכרתו את כל מרחבי הש"ס ושליטתו בכל מכמני התורה שבעל פה, כולל המדרשים והתרגומים, סייעהו בכך.

ג - "אחת דיבר שתים שמעתי" - ר"ת מבאר מלים רבות על ידי מציאת הגיים מגבילים ומשותפים. הוא פיתח בזה שיטה מיוחדת למציאת מילים רחוקות זו מזו אך קרובות בהגייתן.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

ד - "פתרונו לפי ענינו" - יש ור"ת מעדיף לבאר את משמעה של המלה לפי הענין, כלומר מתוך ההקשר, ולא לפי הפשט הפשוט של המלה.

ה - "הוא היה אומר" לכל אמורא מטבע לשונו - ר"ת מגלה אבחנה דקה, שכל אמורא יש לו מטבע לשון יחודית, ואותו ענין ואותו מושג אפשר למצוא בלשון שונה מאמורא לאמורא.

כיוצא בזה מחדש רבינו תם שלכל מסכת יש לשון מיוחדת, ואין להקשות ולדייק מלשון מסכת אחת על לשון מסכת אחרת, וכך הוא מפרש פירוש חדש למלה "והרי" מלשון "וכי", ובתשובה למתקשים בדבריו הוא בספר הישר משיב, כי לשון מסכת נזיר חלוק משאר מסכתות הש"ס. כיוצא בזה הוא כותב: "משניות של סהרות שונות לישנא קלילי".

- ב -

עקרונות השיטה והדרך

בשורות הבאות נשרטט בקצרה את עקרונות השיטה והדרך של ר"ת, שאיתם הוא בונה את המילון התלמודי שלו.

ברור הגזרון מסייע לבירור המשמע

במקרים רבים רבינו תם מבאר את גזרון והרכב המילה, הוא מנתח את מקור המילה והרכבה, ובוה הוא עומד על שרשי המילה ויחסי הקירבה שלה למילים אחרות באותה לשון או בלשון אחרת, וכך הוא מגיע אל משמעה האמיתי העמוק של המלה.

לדוגמא המילה "טרקסין" ר"ת מנתח את גזרון המלה, וכך מגיע להבחנה שמילה זו

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מורכבת משתי מילים משתי שפות שונות.

"טרקסין - אומר רבנו תם ד'טרק' הו' כמו 'טרוקי גלי' ברכות (כח ע"א). ו'סין' הו' סיני, כלומר שהיה מפסיק וסוגר הלוחות שנתנו בסיני שהיו מונחות בארון שהיה בבית קדשי הקדשים".

(ב"ב ג ע"א).

וחולק בזה על רש"י שמבאר מקור המלה טרקסין היא יונית, ומשמעותה פנים וחוק. כיוצא בזה המילה "מרקוליס", ע"י ניתוח גזרון המלה מגיע ר"ת למשמעה האמיתי שהיא מורכבת משתי מילים.

"אומר רבנו תם, דאין שם עבודה זרה "מרקוליס" אלא "קוליס" כדאמרין הכא. והא דקרי ליה בעלמא "מרקוליס" היינו חילוף קוליס, דהם קורים קילוס לשון שבת, וחכמים החליפו לגנאי לשון 'לעג וקלס' (תהילים מד, יד), ו"מר" הוא חילוף, כמו "מר" דשחוטה דפרק גיד הנשה, ו"מר" דפרזלא דהגוזל בתרא (ב"מ כה ע"ב).

גם את המילה "דוכסוסטוס" ר"ת מנתח את גזרון המלה, ומתוך כך הוא מגיע להבחנה, שמילה זו מורכבת משתי מילים משתי שפות שונות, האחת משפה יונית והשניה מארמית.

דכוסוסטוס - אומר רבינו תם דבלשון יון קורין לבשר סוסטוס, ודרך פירושו מקום כמו 'דוך פלך', לכך קרי ליה "דוכסוסטוס" כלומר מקום בשר.

(תוספות שבת עט ע"ב)

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

יגיד עליו רעו

מרבית הביאורים והפירושים הלשוניים של ר"ת מבוססים על מציאת שרשי המילים ויחסי הקירבה שלהם למילים אחרות, ומתוך כך הוא נחלק לפעמים על רש"י ואחיו הגדול רשב"ם.

זקן אשמאי - פירש רבינו תם 'אשמאי' לשון 'שוממין' כמו פתחי שמאי דמנחות (דף לג ע"ב), כלומר בור ועם הארץ, כדמתרגמינן 'והאדמה לא תשם' וארעא לא תבור (בראשית מז).

(קדושין לב ע"ב)

ונחלק בזה על זקנו רש"י, שפירש: 'אשמאי' - רשע.

כיוצא בזה נחלקו בפירוש דיגרי 'הדריינא טיריינא', ר"ת מבאר את פירוש המילים ע"י השוואה למילים דומות.

דיגרי הדריינא טיריינא - אומר רבינו תם ד"הדריינא" היינו עגול כמו הדר דכנתא (חולין מח ע"ב), וטוריינא היינו גדול כי תריטא (חולין קכד ע"א), אע"ג דטוריינא בטי"ת ותריטא בתי"ו אין להקפיד.
(תוספות בכורות נ ע"א)

כתוב שם בתוס' דרבינו תם נחלק על פירושו של רש"י: פירש בקונטרס על שם מלכי רומי נעשו הצורות ושםם אדריינוס טוריינוס.

גם בפירוש המילה 'כודרת' נחלקו רש"י ונכדו רבינו תם, המעדיף לפרש את המילה בהשוואה למילה דומה.

כודרת - אומר רבינו תם דכף שימוש הוא, כגר שהולך וגולה אל ארץ רחבת ידים במקום שאין מכירים אותו 'דור'

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

כמו (תהלים פד) 'מדור באהלי רשע'.

(תוס' חולין סד ע"א)

כתוב שם בתוס' דרבינו תם נחלק על פירושו של רש"י: כוונתו - פירש הקונטרס כדור פלוט"א בלעז.

כמו כן נחלק רבינו תם על זקנו רש"י בפירוש המילה 'מיחל', תוך השוואה ללשון המקרא.

'מיחל' - פירש רבינו תם דמיחל כמו מיהל בה"א, פירוש מערב במים ומוזג, כמו 'סבאך מהול במים' (ישעיה א).

(תוספות גיטין כה ע"ב)

כתבו שם בתוס', דר"ת נחלק על פירושו של רש"י: ומיחל - פי' בקונטרס מחלל בדבורא בעלמא על המעות ושותה בלא הפרשה.

אחת דבר שתיים שמעתי

כוחו הגדול של ר"ת הוא גם בהשוואה וקירוב בין שתי מילים, גם כאשר נראה הבדל ביניהן, אם הן קרובות בהיגוי הקולי. ר"ת פיתח בזה ענף נוסף של השוואות וקירוב, הוא מחפש את שורש ההגוי המשותף לשתי המילים ואף שיש בהם שינויים וחילופי אותיות, לדעת ר"ת ההיגוי הקרוב זה לזה מגלה את משמעה של המילה.

לדוגמא הגמ' בחולין (נ"ט ע"ב) אומרת שאין קרניו של צבי מפוצלות. כותב על כך רש"י:

"לא ידענא מאי קאמר, דהא ודאי מפוצלות הן, ונראה בעיני שמה שאנו קורין צבי לא היו הם קורין צבי, אלא אותן הנקראים שטיינבו"ק וקרנים שלהם אינן מפוצלות".

רבינו תם גורס במקום "מפוצלות" -

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

"מבוצלות" ומפרש "מבוצלות לשון כפיפה", וממשיך ר"ת: "ואפילו גרסינן מפוצלות אין לחוש, דכמו מבוצלות הוא, כדאשכחן בפרק בכל מערבין (עירובין כט ע"ב) דאפציל זירתא דהוי כמו דאבציל, ובמשניות יש בכמה מקומות הבקר במקום הפקר".

כמו כן בדוגמא הבאה לפנינו, רבינו תם משווה בין שתי מילים אע"פ שיש הבדל בכתיב, והן לא נכתבות באותן אותיות, אך הן דומות במקצת בהיגוי המשותף:

טוריינא - אומר רבינו תם וטוריינא היינו גדול, כי תריטא (חולין דף קכד ע"א), אע"ג דטוריינא בטי"ת ותריטא בתי"ו אין להקפיד. (תוספות בכורות נ ע"א)

ונחלק בזה על רש"י שפירש דטוריינא הוא שם של מלך ממלכי רומי.

כיוצא בזה, אנו מוצאים כאשר רש"י אומר "איני יודע לשונו", מוסיף רבינו תם אות נוספת למילה, וכך הוא מוצא את קירבתה למילה דומה בעלת הגייה משותפת.

כך על המילה "רדיוני" במסכת נדה (סז ע"א) אומר רש"י:

"איני יודע לשונו, ונראה שהוא לשון שיכשוך",

אך ר"ת משנה את הגירסה, אולי בשל שיבוש בהגייה, ולאור זה מבאר את משמעות המילה:

"מפרש רבינו תם בשני דלתי"ן [לגרוס, רדיוני] לשון נדידה".

בזה מראה רבינו תם את כוחו הגדול לחשוף

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

שרשי מילים על ידי זיהוי ההגאים המשותפים לשתי המילים, וגילוי כושר התחלפותן זו בזו. גם כשצריך לשם כך חריפות גדולה.

פתרונו לפי ענינו

מידה חשובה בדרכו ושיטתו של ר"ת בביאורי מילים היא "פתרונו לפי ענינו", לבאר את משמעות המילה לא לפי המשמע העצמי של המילה, אלא לפי הענין בו היא נמצאת, ע"ד "הכתוב מפרש את עצמו". כבר ראינו שבעוד רש"י בכל ביאוריו לתנ"ך משתמש במדה זו של "פתרונו לפי ענינו" חמש פעמים בלבד, הרי ר"ת משתמש בה עשרות פעמים, בהכרעותיו במחלוקת בין מחברת מנחם להשגות דונש, ודרך זו עדיפה בעיניו מדרכים אחרות. גם בביאוריו למילון התלמודי הולך ר"ת בשיטה ודרך זו, ופעמים רבות הוא מעדיף לפרש מילה לפי ענינה ולא לפי פשוטה. וכלשונו בספר הכרעות (עמ' מד): "פתרונו לפי הענין, ולא לפי דיקדוקי המלה", כיוצ"ב כתב (עמ' נד): "הענין ימשוך הפטרוך, מעט למשכו לפי ענינו". כע"ז כתב (עמ' סד): "הענין ילמד על הפטרוך".

ובנקודה זו טמון יסוד ושורש מחלוקתו עם רש"י ואחיו רשב"ם.

במקומות רבים מצינו שנחלקו רבינו תם וזקנו רש"י ואחיו הגדול רשב"ם באופן ביאור לשון הכתובים ולשון מאמרי חז"ל, וניתן למצוא קו אחיד במחלוקות אלו. בעוד שרש"י מציע ביאורים שונים למילה אחת ואינו מכריע ביניהם, והוא אומר "יש לתרגמו בשני פנים", הרי באוצר לשונו של רבינו תם לא נמצא כן, כל ביאורי הלשון שלו מוכרעים וחתוכים כמו בפסקי הלכה שלו.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

נקודת המחלוקת בין שיטת ר"ת ושיטת רש"י ורשב"ם היא, מהו הקובע העיקרי בהבנת המילה - האם משמעות המלים כפשוטן, או כפי תוכן הענין, והכתוב מפרש את עצמו.

שיטת רש"י היא, שהעיקר היא משמעות המלים, גם כשאינה מתאימה כל כך לתוכן הענין, ולפי "פתרונו נקבע ענינו" - כלומר על ידי הבנת המילה נקבע את הבנת הענין. ואילו רבינו תם סובר שהקובע בביאור המילה הוא תוכן הענין של הפסוק או המאמר, אף כאשר משמעות המלים אינן מתיישבות כפשוטן.

בתחילת מסכת גיטין נחלקו אמוראים בטעם תקנת חז"ל ששליח המביא גט ממדינת הים צריך לראות ולומר "בפני נכתב ובפני נחתם". רבה אומר לפי שאין 'בקיאין' לשמה. רש"י לשיטתו מפרש תחילה את משמעות הפשוטה של המילה "בקיאין" שפירושה "יודעים", ולפי פתרונו נקבע עניינו, ועל כן פירש שבני חוץ לארץ אינם בני תורה ואינם יודעים הלכות הגט - אין בקיאין בהם.. תוס' מקשה על פירושו של רש"י ארבע קושיות, ומתוך כך מפרש רבינו תם פירוש מחודש למילה 'בקיאין': "אין בקיאין פירוש אין חוששין לדרשה לשמה". לא שאינם יודעים מדרשה זו, אלא דרשה זו אינה נראית להם עיקר. (גיטין ב"ב תוד"ה לפי). לדעת ר"ת פתרונו לפי עניינו, ועל כן משמעות המילה 'אין בקיאין' אינה לפי משמעה העצמי, אלא לפי הענין שהיא נמצאת בו.

כיוצא בזה, נחלק רבינו תם עם רבינו אליהו במסכת מנחות ל"ה ע"ב (תוד"ה משעת) כיצד

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

לפרש את המילה "קשירה" בתפילין בביטוי
'עד שעת קשירה'. רבינו אליהו פירש לפי
משמעה העצמי, ומתוך כך: "היה מדקדק
רבינו אליהו שצריך אדם לקשור תפילין בכל
יום", אך רבינו תם נאמן לשיטתו לפרש את
המילה לפי עניינה בסוגיא ולא לפי משמעה
העצמי, הקשה על זה כמה קושיות, ומתוך כך
מפרש רבינו תם:

"קשירתן לשון הידוק, שמהדקן
ומצמצמן בראשו ובזרועו, כמו (נדה כו
ע"ב) שליא 'קשורה' בולד, לאו קשורה
ממש, וכן (ע"ז ה ע"א) 'קשורה' בו
ככלב".

כך זוכים אנו להתבונן ולראות את דרכו של
רבינו תם הנאמן לשיטתו, לפרש את המילה
לפי עניינה בסוגיא ולא לפי משמעה העצמי.

הוא היה אומר

אחד מגילויי הייחודים של ר"ת בעניני לשון
הוא, ההבחנה שלאמוראים רבים יש מטבע
לשון אישי יחודי, ובזה הוא חולק על אחיו
הגדול רשב"ם שלא שם ליבו לכך. כבר
בגמרא אנו מוצאים חילוק בין לשונותיהם
של אמוראים מכת "מר אמר כי אתריה"
ו"מר אמר כי אתריה", אך חלוקה זו נובעת
מחמת הבדלי מקומות ואינה מחמת הבדל
לשוני אישי. אך ר"ת חידש שיש הבדל
בלשונות אמוראים לא רק מחמת הבדל
מקומות מושבותיהם, אלא לפעמים ההבדל
הוא מחמת אישיותם, בבחינת "הוא היה
אומר".

במסכת זבחים דף קב ע"ב שנינו בגמרא
בלשון: "פריך רב אחאי", והקשה על זה

הרשב"ם שם בתוס':

בכל מקום לשונו משונה, כדאשכחן בריש כתובות (דף ב:) "פשיט" רב אחאי, ומתוך כך היה אומר רבינו שמואל דהוא רב אחאי שעשה השאלות, שהיה מרבנן סבוראי דבתר רבינא ורב אשי דהוו סוף הוראה, וכתבו אחרי כן דבריו בתוך הש"ס. ומיהו בההיא דכתובות אשכח רב אשי דמיירי בתריה".

ובתוס' בתחילת מסכת כתובות הביאו דרבינו תם דחה דברי אחיו רשב"ם:

פשיט רב אחאי - לא כמו שפירש רשב"ם דהיינו רב אחאי גאון שעשה שאלות, והיה בסוף כל האמוראים, ולכך משנה לשונו בכל הש"ס, "פריך" רב אחאי "פשיט" רב אחאי, - שהרי כאן רב אשי עונה על דבריו, אלא אומר רבינו תם שהוא אמורא, וכל אמורא היה תופס לשונו, כמו "מגדף" בה ר' אבהו (סנהדרין ג ע"ב), "תהי" בה ר' יוחנן (ב"ק קיב ע"ב), "לייט" עלה אביי (ברכות כט ע"א) ע"כ.

(תוס' כתובות ב ע"ב פשיט רב אחאי)

משניות של מחרות שונות לישנא קלילה כיוצא בזה, סבור ר"ת שלשונו של העורך בכל מסכת שונה ממסכת למסכת, וכך הוא כותב בכללי הש"ס שלו:

"משניות של מחרות שונות לישנא קלילי כדאמרינן הלוקח שדה 'אבותיו' מן הגוי, ומפרשי' שדה אברהם יצחק ויעקב".
(ספר הישר חלק החידושים סימן רנו)

לשון מסכת נויר חלוק

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

וכך הוא כותב גם על סגנון לשון עורך מסכת נזיר:

"לשון 'והרי' הטעה אותם, אבל לשון [מסכת] נזיר חלוק".

(ספר הישר חלק החידושים סימן סב)

- ג -

מקורותיו של רבינו תם בפרשנות מילים, מונחים, ומושגים

מה הם המקורות אשר מהם שאב או עליהם ביסס רבינו תם את ביאוריו? האם רבינו תם משתמש בשפות לע"ז כדי להבין ולבאר משמעותן של מלים? האם רבינו תם מסתייע בשפות הקרובות ללשון הקודש, הארמית והערבית, לביאורי לשון הקודש?

מתוך התבוננות ועיון באוצר לשונו של ר"ת נראה, שיש הבדל בין מקורותיו לביאורי לשון המקרא למקורותיו לביאורי לשון חז"ל. ללשון המקרא כידוע ר"ת סמוך על שולחנם של מנחם ודונש, ומהשראתם הוא בונה את שיטתו ודרכי לימודו, וכמו שציין לזה בדבריו בספר ההכרעות (עמ' צז):

"אשריכם מנחם ודונש, אם לא נביאים אתם / בני נביאים אתם / כי כאשר הבטחני אלהים השלמתם ספר חכמתכם / למען דעת כי יקום יעקב להכריע דבר מי יקום / ולא אירא לבי כי יעקב בחר לו / מאשר למד מסוד בינת שניכם / לדובב שפתי שנותיכם ומרשותכם".

תרגום אונקלוס' מהוה את אחד מעמודי היסוד בהיכל הלשון של ר"ת, הוא נעזר באונקלוס לביאור האמיתי של מלים רבות ובעזרתו הוא מכריע פעמים בין מנחם

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

לדונש, כפי העולה מתוך דבריו בספר 'הכרעות' הנוסחאות של ר"ת בתרגום אונקלוס שונות מהנוסח הקיים לפנינו עכשיו בתרגום.

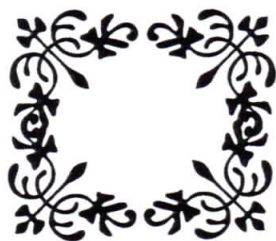
כן היו לפנינו עוד חיבורים בדקדוק לשון המקרא, כמו שמזכיר בעלום שם, "וראיתי אני ספר חבור, אשר חבר אחד מן הגדולים אשר היו לפנינו, אשר נותן כח ופתרון בכל מקרא ומסורת להיותם אחד". (הכרעות עמ' ח). לא ידוע מיהו אותו גדול ובאיזה חיבור מדובר. כן היה לפנינו ספרו של ר' אברהם הבבלי שמזכירו כמה פעמים בספר הכרעותיו בין מנחם לדונש. "ובדקתי ומצאתי בספר ר' אברהם הבבלי...". (עמ' נז).

לעומת זאת בנוגע ללשון חז"ל בתורה שבעל פה לא מזכיר רבינו תם ספר מסוים שעליו סמך ונשען וממנו למד, אך אפשר להבחין שמישני ספרים, פירושי רבנו חננאל על הש"ס וספר 'הערוך' לר' נתן האיטלקי, שאב רבות לביסוס שיטתו, ועליהם נסמך פעמים רבות.

רבינו תם נחלק בארבעים מקומות עם רש"י בביאורי מלים ומשמען, ואילו עם ר' נתן ב"ר יחיאל בעל הערוך הוא נחלק פעם אחת בלבד.

המילון התלמודי של רב תחליפא

כבר בזמן האמוראים ראינו, שמצאו לנכון לרשום בפנקס אישי מילים מיוחדות ונדירות. כך אמר רב חסדא לרב תחליפא בר אבינא: לך כתוב בקובץ האגדות שלך, דרשה זו של "משה רבינו קניני היה או בליסמרי היה" שיש בה מילים יפות ולשון צחה, וכתוב שם גם את הפירוש של המילים הנדירות "קניני" ו"בליסמרי". (חולין ס' ע"ב ע"פ רש"י שם)

הפתח
לתוך חדרי האוצר
חדר לפנים מחדר
ביאורי
המילים
ומשמען

אבוב

אבוב של קלאים - פירוש כלי שבעלי קליות עושין בו קליות והוא מנוקב, כדאמרינן בפרק ר' ישמעאל (מנחות סו ע"א) מניחין בתוך אבוב של קלאים כדי שתגמור האור בכולו והם מתבקעות מכח האור, וכן מצא ר"י בספר ישן בשם רבינו תם.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות פסחים מ ע"א
לא ברור לי מה חידש ומה הוסיף רבינו תם כאן
בביאור ענינו של אבוב.

אבן מסמא

מפרש רבינו תם ד"אבן מסמא" היינו אבן גדולה שהיא כבידה, ואין הכלים מרגישים כובד הזב והנדה מתמת כובד האבן, ו"מסמא" היינו משא גדולה שצריכה שימה כדכתיב 'והיתית אבן חדא ושמת על פום גובא' (דניאל ו, יח).

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות שבת פב ע"ב ד"ה באבן מסמא
רש"י מפרש 'אבן מסמא' אבן מונחת על גבי יתדות, והיינו ד'מסמא' הכוונה יתדות.

אגיסטון

מפרש רבינו תם "אגיסטון" בקרקע שמקבלים מן המלך לפרוע כך וכך תבואה בשנה, כדאמר התם לעיל מינה רבי ינאי מכריז פוקו וזרעו ארגונא בשביעית, ושמא סכנת נפשות איכא אם לא יפרעו מס למלך, אי נמי קסבר יש קנין לנכרי בארץ להפקיע משביעית, אי נמי שביעית בזמן הזה דרבנן, אע"ג דמדרבנן אסור לנכרי אחר גבי מלך התירו.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מקורות: תוספות גיטין דף סב ע"א
מבואר דלר"ת ענינו של "אגיסטון" הוא מס,
שעבודי מיסים וארנונא על הקרקע. כתבו שם
בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של רש"י
שפירש: "אמר בפרק זה בורר (סנהדרין דף כו
ע"א) גבי כהן וחורש יכול לומר לו אגיסטון אני
בתוכה לא כמו שפי' בקונטרס שכיר לנכרי". גם
ב'ערוך' פירש כרש"י.

אגרת בקורת

אגרת בקורת - הא דתנן בפ"ק דב"מ (דף כ
ע"א) "אגרות" שום ו"אגרות" מזון, רגיל רבינו
תם לומר מדלא קאמר "שטרי" שום "שטרי"
מזון כדאמר "שטרי" חליצה ומיאונין "שטרי"
בירורין, נראה לו דקרי "אגרת" מה שבית דין
שבמקום זה שולחין אגרותיו לבית דין אחר
לשום ולמזון לפלוני.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות כתובות ק ע"ב

אורזילא דרימא

'אורזילא דרימא' גרס רבינו תם, פירוש עופר
של ראם, דעופר האילים מתרגמינן אורזילא
דאיילא (שיר ב), ו'רימא' הוא ראם.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מסכת זבחים דף קיג ע"ב

אובנתא דליבא

שורייני דעינא בליבא תלו - פירש הקונטרס
בטרפשי דליבא. משמע מתוך פירוש
דמחובר ממש קאמר. ורבינו תם מפרש דיש
ספרים דגרסי שורייני דעינא ב"אובנתא"
דליבא תלוי, כלומר ראיית העין תלוי
בהבנת הלב, שוריינו כמו 'אשורנו' (במדבר

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

כד). ואי גרסינן בסמ"ך הוי כמו דסייר ניכסי (חולין קה ע"א) דכולהו לשון ראייה. ואובנתא כמו הבנה, כי ההיא דמגילה (כד ע"א) הרבה צפו במרכבה ולא ראו אותה מעולם, דקאמר התם באובנתא דליבא הוו חזו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' הר"ש משאנץ ע"ז, כח ע"ב.

איטלקי

איטלקי - מפרש רבינו תם על שם איטליא של יון. ואין לתמוה על הקו"ף, כדאשכחנא (עזרא ד) 'שושנכיא' על שם שושן.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: קדושין ב ע"א תוד"ה איטלקי.

אין בקי אין

לפי שאין בקי אין לשמה - מפרש רבינו תם דבכל הלכות גיטין בקי אין, אלא דהך דרשה ד'כתב לה' - לשמה אינה נראית להם עיקר דרשה, ו'אין בקי אין' פירוש אין חוששין לדרשה דלשמה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גיטין דף ב ע"ב רש"י בגיטין ב ע"ב פירש: לפי שאין בקי אין לשמה - אין בני מדינת הים בני תורה, ו'אין יודעין' שצריך לכתוב הגט לשם האשה.

איפרא הורמיז

ואיפרא הורמיז (ב"ב ח ע"א) - מפרש רבינו תם חן מאת המקום, ד"איפרא" לשון חן, כמו אפריון נמטייה כו' (ב"מ קיט. ושם), ולא כרש"י דפירש בפרק שני דגדה (כ ע"ב) דיופי של שדים היו לה.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גיטין יא ע"א ד"ה הורמין

אלונתית

אלונתית כברייתא מותרת - פרש"י שלא היה תחלתו יין ביד עובד כוכבים אלא לקחה עשויה ביד ישראל ומותרת בהנאה דתו לא מנסך לה, ומכאן ראייה להתיר תבשיל שנתערב בו יין קודם שבשלוהו אי נגע ביד עובד כוכבים דכיון שנתערב תו לא מנסך ליה עובד כוכבים.

והקשה רבינו תם דלשון כברייתא לא משמע כן, ועוד בפ"ק דחולין (דף ו.) משמע שהוא קרוי אלונתית קודם שנתנו לתוכו יין דתניא הלוקח יין לתת לתוך אלונתית ולא קאמר לעשות אלונתית.

לכך פירש רבינו תם ד"אלונתית" דרך הוא לעשות מתחלה בלא יין, ומכניסין אותה לקיום, וכשמסתפקין ממנה מעט מעט מערבין בה היין שאם יכניסו לקיום אותה עם היין מתקלקלת וה"פ אלונתית של עובדי כוכבים שמשכוה מן החבית כדי לשתות ולא ראה ישראל בשעה שמשכוה אסורה כי שמא נתן בה יין כברייתא פי' כמו שהיא נעשית מתחלה בלא יין וראהו מושך מן החבית מותרת דודאי לא עירב בו יין.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עבודה זרה ל ע"א

אמי

אמר אמרה - ורבינו שמואל מפרש אימר אמרת שמא אתה רוצה לומר ששניהם בעינן קדש. ורבינו תם גרים 'אמי' אמרה, ואמי שם

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

חכם, וביבמות פרק הערל (דף פ ע"א) היינו דשמענא ליה לאמי כל שממעי אמו לקוי, ובכתובות (דף מד ע"ב) אמר רבא תני אמי בתולת ישראל ולא בתולת גרים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מסכת זבחים דף נ ע"א

אנדרוגינוס

אנדרוגינוס חשבון אותיות (390) עולה בחשבון אותיות "זכר ונקבה" (390). ובלשון אשכנז "אנדר" - אחר, "גנוס" - חבר, כלומר חבר אחר יש לו לזה, דזכר ונקבה הוא.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ספר הישר, חלק החידושים, סימן שב

אלמלא - אלמלי

אלמלא מקרא כתוב - קשיא, שיש "אלמלא" שרוצה לומר אילו לא, כגון הכא וכגון "אלמלא" אגרות הראשונות (מגילה יב ע"ב), וכן הרבה, ויש "אלמלא" שרוצה לומר אילו היה, אלמלא נגדוה לחנייה מישאל ועזריה (כתובות לג ע"ב), וכן אלמלא לוי אתה וכו' (מגילה כד ע"ב), ומאי שנא? ואומר רבינו תם דהיכא שיש אל"ף בסוף אלמלא - רוצה לומר אילו לא, והיכא דכתיב אלמלי ביו"ד - רוצה לומר אילו היה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מגילה דף כא ע"א

אמיתה של תורה

פירש רבינו תם כ"אמתה של תורה" דהיינו מזוזה, דהוא עיקר האמונה והיראה וקבלת

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

עול מלכות שמים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות הרא"ש מגילה טז ע"ב
כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של
רש"י: מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של
תורה - פירש"י כספר תורה שצריכה שרטוט.

אנדרטי

אנדרטי של מלכים - רבינו תם פירש צורת
שלטון החי עושין לכבודו, וראיה לדבר
מאנדרטי של נבוכדנצר, ועוד דאמר במדרש
אדריינוס קיסר הלך את ר' יהושע לטייל
במדינה הראהו צורת צלמים שהיו עושין
לכבודו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עבודה זרה מ ע"ב
כתבו שם בתוס': דר"ת נחלק על פירושו של
רש"י, "אנדרטי של מלכים פירש הקונטרס
צורת שלטון המת עושין לזכרון".

אסימון

אסימון - פרש"י שאין עליו צורה כלל. ורבינו
תם מפרש, דאסימון יש בה צורה ואינה
יוצאה בהוצאה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ב"מ מד ע"א תוד"ה אסימון
כיוצא בזה בשבת סה ע"א, תוד"ה ליעבד: פי'
רבנו תם, אסימון הוי של מתכת, ויש עליו
צורה, אבל אינה חשובה ואינה יוצאה.

אריח על גבי לבינה

מפרש רבינו תם השיטה ארוכה קרויה
"לבינה", והקטנה קרויה "אריח", כזה ם.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות הרא"ש מגילה טז ע"ב
כתב שם בתוס' הרא"ש, דר"ת נחלק על פירושו
של רש"י: כל השירות כולן אריח על גבי לבינה
- פירש"י "אריח" הוא כתב, על גבי "לבינה"
הוא החלק, ולא נראה לר"ת דהלבינה היא
החלק אלא מן הכתב הוא כאריח ששניהם מן
הבנין הם, אלא אריח ולבינה שניהם מן הכתב
הם, לכך פר"ת בע"א.

אשמאי

זקן אשמאי - פירש רבינו תם "אשמאי" לשון
שוממין כמו 'פתחי שמאי' דמנחות (לג ע"ב),
כלומר בור ועם הארץ, כדמתרגמינן 'והאדמה
לא תשם' וארעא לא תבור (בראשית מז).

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות קידושין לב ע"ב ד"ה זקן אשמאי
רבינו תם נחלק שם על רש"י שפירש 'אשמאי'
רשע ועם הארץ. והקשה עליו ר"ת: "וקשה
דהיכי קאמר איסי בן יהודה דשיבה משמע
אפילו זקן אשמאי והלא מצוה אפילו להכותו
לבזותו לזלזלו, לכך פר"ת פירוש אחר".

בוצינא - קרא

'בוצינא' טבא 'מקרא' - משל הדיוט הוא,
האומר לחברו דלעת קטנה אני נותן לך
במחבר אם תרצה להניחה עד שתיגדל
ותיעשה קרא תניחה, טוב לו ליטלה מיד
שמא לאחר זמן יתחרט בו זה, או שמא לא
יצטרך זה לזה כך פירש בקונטרס.

ורבינו תם מפרש דעל כרחק "בוצינא" ו"קרא"
שני מינים הם, ד"קשואין" מתרגמינן בוצינא,
ו"דלעת" היינו קרא, כדמוכח בנדרים פרק
הנודר מן המבושל (דף נא ע"א) דאמרינן מאי
דלעת הרמוצה קרי קרקוזאי. וקישואין

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

ודילועין ב' מינים כדמוכח במסכת כלאים (פ"ג מ"ה) דתנן נוטע אדם קישות ודלעת בתוך גומא א' ובלבד שתהא זו נוטה לצד זו וזו נוטה לצד זו ונוטה שער של זו לכאן ושער של זו לכאן. ועוד ראייה מהא דאמרינן בפרק שלשה שאכלו (ברכות מח) בוצינא מקטפיה ידיע, משמע דלאחר שנגמר הפרי נקרא בוצינא.

ואומר רבינו תם שהקישות מין פרי קטן מדלעת, שממהר להתבשל ויכול לתולשו מיד, והדלעת גדולה ואינה ממהרת להתבשל, ואין יכול לתולשה עד לאחר זמן. ואוהב אדם דבר מועט לאלתר מדבר מרובה לאחר זמן.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות סוכה נו ע"ב

ביברי דגרש

הני ביברי דגרש אינן מן הישוב - פירש בקונטרס ביברוג"ש בלע"ז שאין לוקים עליהן משום השרץ השורץ שהן גדלות במים. ורבינו תם אומר דגרסינן ביברי וגרש ועיירות הן כדמשמע בכיצד מעברין (עירובין דף נו.) הני מעלות ומורדות דביברי וגרש אוקינן, ובפ"ק דסוטה (דף י) גבי וירד שמשון תמנתה ויעל יהודה תמנתה אמר רב פפא חדא תמנת הואי דמהאי גיסא סלקי ומהאי נחתי כמו (שם) ורדיניא וביברי ושוקא דגרש וקאי הכא אקרא דאייתי לעיל האזינו כל יושבי חלד וקאמר דהני אינן מן הישוב כלומר בכלל יושבי חלד כי רשעים הם.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות חולין דף קכז ע"א

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

ביניתא דבי כרבא

ביניתא דבי כרבא - פירש רבינו תם ביניתא כמו "דג קטן" הנמצא במחרישה, וקמ"ל דאע"ג דנמצא במים היה מותר לפי שיש לו קשקשים אפ"ה לוקה אע"ג דאי הוי במים טהור.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מכות דף טז ע"ב
כתבו התוס' שם ד'ביניתא דבי כרבא' נחלקו רש"י ור"ת, לרבינו תם פירושו דג קטן הנמצא במחרישה. לרש"י תולעת הנמצאת בכרוב. "פי' הקונטרס תולעת הנמצאת בכרוב ונקרא צייל"א. וקשה דמאי קמ"ל פשיטא דשרץ גמור הוא". בתוס' רבינו פרץ שם במכות, הוסיפו ראיה מדברי רבינו תם: "ואשכחנא דביניתא היינו דג, כמו זקוף ביניתא (ב"מ נט ע"ב)

בעל מסורת הש"ס ציין בהגהותיו לתוס', דכדברי ר"ת כתוב בספר הערוך בשם בעל השאלות, ויתכן שאכן זהו מקורו של ר"ת.

בסיסן

עומדין על בסיסן - פירש הקונטרס על 'בימוס' שלהן. (לפנינו לא נמצא כן ברש"י). ולשון 'מצא' קשה, דמשמע בשוק או בשדה. לכך נראה לרבינו תם לפרש, שיש להם בית מושב רחב שיושבין עליו לבדם, ואינם נראים כשברים אלא נראה שכך הן מתחלה נעשים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' עבודה זרה דף מא ע"ב
עומדין על בסיסן - מח' רש"י ור"ת, לרבינו תם פירושו בית מושב, לרש"י פירושו במה.

גולל ודופק

רבינו תם מפרש ד"גולל" היינו מצבה שהיא

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

אבן גדולה, ולשון "גולל" שייד על האבן, כדכתיב 'וגללו את האבן' (בראשית כט), ו"דופק" הן שתי אבנים אחת לראשה ואחת לרגלה של מצבה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות כתובות דף ד ע"ב
כתבו התוספות (כתובות ד ע"ב) ד"ה עד שיסתם הגולל: בכמה מקומות פי' רש"י דגולל הוי כיסוי ארון ודופק היינו קרשים שבצידי הארון ונקרא דופק על שם שהגולל דופק עליו וכעין זה פי' בערוך, וקשה לר"ת דאמר בפרק מי שמתו (ברכות יט: ושם) מדלגין היינו על גבי ארונות ואיך היו מדלגין והלא הגולל והדופק מטמא באהל כדאמרין בהעור והרוטב (חולין קכו: ושם) ועוד דבפרק בהמה המקשה (דף עב:) דריש 'על פני השדה' לרבות גולל ודופק, ולפ"ה הלא ארון אינו על פני השדה. וכ"כ תוספות נזיר דף נד ע"א ד"ה הגולל והדופק: פרש"י בפ"ק דכתובות (דף ד:) גולל זה כיסוי הארון ודופק הוא דופן של צדין. וקשה לר"ת דאמר בפ' בהמה המקשה (חולין עב.) על פני השדה לרבות גולל ודופק משמע דגלויין הן גולל ודופק ואלו מכוסין הן, ופר"ת דגולל הוא המצבה ודופק אבנים שהמצבה נשענת בהן. וכ"כ תוספות ברכות יט ע"ב: פירש ר"ת דגולל היינו מצבה.

דאורייתא שהוא דרבנן

מפרש רבינו תם דקרי ליה "דאורייתא" [אע"פ שהיא מדרבנן], לפי שיש לה אסמכתא מן התורה בפ"ק דחגיגה (דף יח ע"א).

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עבודה זרה דף כב ע"א

רגלא - מרגילין

רגלא בחבריה ידע - בקונטרס גרים רגלא

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

ברי"ש, לשון רגיל כמו לא 'רגל על לשונו' (תהלים מז), ורבינו תם גרס כפירוש הערוך דגלא בדלי"ת לשון שקרן, שכן מתרגם (משלי מז) 'במשפט לא ימעל פיו' לא ידגל פומיה, והכי קאמר שקרן בחברו מכיר.

וכן ההוא דפ' במה אשה (שבת סג ע"א): שני תלמידי חכמים המדגילין זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן שנאמר 'ודגלו עלי אהבה', ומפרש רבינו תם המכחישין זה לזה ואינם עומדים על העיקר, אפילו הכי הקב"ה אוהבן, ולהכי קאמר והוא ידיעי צורתא דשמעתא ולית להו רבה למגמר מנייהו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות ע"ז כב ע"ב ד"ה רגלא בחבריה

דכוסוסטוס

"גויל" הוא עור שלם, וכשחולקין אותו לשנים אותו שכלפי שיער קרוי "קלף", וכלפי בשר הוא "דכוסוסטוס". ואומר רבינו תם דבלשון יוון קורין ל"בשר" "סוסטוס", ו"דוך" פירושו "מקום", כמו 'דוך פלן' (ברכות יח ע"ב, מב ע"ב), לכך קרי ליה דוכסוסטוס כלומר מקום בשר.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות שבת עט ע"ב
ב'מוסף הערוך' לר' בנימין ב"ר עמנואל מוספיא כתב בסוף ערך דוכסוסטוס: והאומר לרבינו תם שבלשון יוני קורים לבשר סוסטוס כחש לו. ור' מנחם די לוזאנו בעל 'המעריך' כתב: דוכסוסטוס לשון יוני הוא, ופירושו נחלק לשנים.

וכ"כ בשיטה להר"ן שבת דף עט ע"ב:
קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שער. פי' ר"ת ז"ל דהי' דרכם לחלוק העור לשנים והחלק הדבוק בבשר בהמה נקרא דוכסוסטוס, שהרי

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

דוכסוסטוס בלשון יון דוך בשר כלומר מקום
בשר שכן קורין לבשר 'סוסטוס', והחלק השני
שהוא כלפי השער נקרא קלף, והא דאמרי' קלף
במקום בשר פירושו שהיו כותבין באותו חתך
שהוא כנגד הבשר לפי ששם הי' עיבודו יפה,
וכן דוכסוסטוס באותו חתך שהוא כנגד השער,
ונמצא דלהאי פירושא לא היו כותבין לא
במקום שער ממש ולא במקום בשר ממש, וכן
דעת רבי' האיי גאון ז"ל ויהיב סימנא כבוד
אלהים הסתר דבר כלומר שיהא כתיבתן במקום
חתך שהוא מקום הסתר.

והרמב"ם ז"ל כתב בתשובה לחכמי לונזל ז"ל
שטעות הוא לפרש ולכתוב כן שיניחו מקום
שער ובשר שהכתיבה מיושרת בהן ויכתבו
במקום חתך, והוא ז"ל פי' דהאמת שדרכם הי'
לחלוק העור לשנים ואותו של צד השער נקרא
דוכסוסטוס והשני שהוא דבק בבשר נקרא קלף
ובדוכסוסטוס כותבין במקום שער ממש ובקלף
במקום שהי' דבק בבשר, והוא עבה ומשתמר
יותר מן הדוכסוסטוס וכדאמרי' בשמעתין ר'
מאיר הי' כותבה על הקלף מפני שמשתמרת,
וכן נראה מן הירושלמי דאמרי' גבי קלף שהוא
קולף פני העור, והוא צד הבשר שהם פניו של
עור שאלו צד השער אינו פנים אלא אחוריים,
והגויל הוא העור השלם שלא נחלק לשנים
וכותבין עליו במקום שער.

הדריינא מיריינא

דינרי הדריינא מיריינא שיפא - נראה לרבינו
תם לפרש הדריינא עגול, לשון הדורא דכנתא
(חולין קיג ע"א) מוריינא גדול כתריתא
כדאמרינן המלוה את חבירו על המטבע
אפי' כנפה כתריתא, שייפא שנישוף ואין
האותיות ניכרות בו, שהיו דוד ושלמה שמם
כתוב במטבע ולא צורתם כדאמרי' לעיל (דף
מג ע"א) דצורת אדם אסורה ומתוך שנישוף
לא היו יכולין להכיר.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות ע"ז נב ע"ב ד"ה דינרי הדריינא
אומר ר"ת ד"ה דריינא היינו עגול כמו 'הדר
דכנתא' (חולין מח ע"ב), וטוריינא היינו גדול כי
תריטא (חולין קכד ע"א), אע"ג דטוריינא בטי"ת
ותריטא בתי"ו אין להקפיד, ושייפא היינו
שנשופה צורתו. (תוספות בכורות נ ע"א)
עוד כתוב שם בתוס': פירש בקונטרס על שם
מלכי רומי נעשו הצורות ושמם אדריינוס
טוריינוס, שייפא שנישוף ואין צורתה ניכרת
מחמת יושנה. וקשה לר"ת דהא אמרין בהגוזל
קמא (ב"ק צז:): איזה מטבע של ירושלים דוד
ושלמה מצד אחד וירושלים עיר הקדש מצד
אחר. ובערוך פירש כפירוש הקונטרס. ונראה לי
לתרץ קושיא דר"ת דודאי אדריינוס וטוריינו
כשמשלו על ישראל פסלו צורת מטבע
הראשונה וחתמו בה שמם ולאחר החורבן
הרבה בקשו לגנוז.

הורמין - הורמי"ז

הורמין - בנו"ן גרס רבינו תם, דלא מסקי
ישראל הכי דהורמין הוא שם שטן ושד, אבל
הורמיו בוי"ן הוא לשבת, בפרק אחד דיני
ממונות (סנהדרין לפ ע"א) מפלגא דידך ולעיל
דהורמיו ולתחת דהורמין, הראשון בוי"ן
והשני בנו"ן. ורש"י גרים תרוייהו בוי"ן אלא
שבשני גרים דאהורמיו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גיטין יא ע"א ד"ה הורמין

חביצא

מפרש רבינו תם ד"חביצא" הן פתיתין דקין
שמדביקין אותן על ידי דבר או על ידי חלב
ושומן כעין טיגון של מנחה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מקורות: תוספות מנחות עה ע"ב
כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של
רש"י ופירושו של הערוך. חביצא - פירש
בקונטרס תבשיל שקורין שלינקו"ק שמפרין
בו פת. וקשה מה ענין זה אצל מנחות שהבישול
מבטלו כאן מתורת לחם ואי משום דטיגון
דמנחה חשיבא כבישול דחביצא והא בסמוך
מייתי עלה ליקט מכולן דליכא שום טיגון ועוד
אמרינן בפרק כיצד מברכין (ברכות לו ע"א) גבי
חטה טחנה לשה אפאה ובשלה בזמן
שהפרוסות קיימות מברך המוציא אין
הפרוסות קיימות מברך בורא מיני מזונות
משמע אין הפרוסות קיימות אפילו יש בהן
כזית ועוד בסמוך דקאמר ולרבי ישמעאל
דמחזירין לסולתן הכי נמי דלא מברך המוציא
היכי בעי למימר דמברך וכי יש לך אין פרוסות
קיימות יותר מזה. ובערוך פירש כעין חביצא
דתמרי שפירר הפת בקערה ושופך מרק עליהן.

חברי

חברי - אומר רבינו תם דהן אומה רשעה
דאתו לבבל בימי ר' יוחנן, והרשיעו את
הפרסיים שהיו בבבל, ואיקלקלו טפי מרומאי.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות הרא"ש גיטין יז ע"א
בתוס' הרא"ש כתב שם דר"ת נחלק על פירושו
של רש"י: הא מקמי דאתו "חברי" לבבל -
פרש"י ד"חברי" היינו פרסיים, ומקמי דאתו
"חברי" לבבל היינו בימי נבוכדנצר ואויל
מרודך ובלשצר, לבתר דאתו "חברי" לבבל
כשכבש כורש את המלכות ממלך בבל. וקשה
לרבינו תם דע"כ חברי לאו היינו פרסיים,
מדאמרינן בפ' עשרה יוחסין הראני פרסיים
דומים לחיילות של בית דוד, הראני חברים
דומים למלאכי חבלה, ועוד משמע בפ' הבא על
יבמתו דבימי ר' יוחנן אתו חברי לבבל, א"ל
לר' יוחנן אתו חברי לבבל שרא נפל, לכך פר"ת
בע"א. בתוס' כתבו כן בשם ר"י, ואולי אין

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

הכוונה לר"י הזקן, אלא ר' יעקב היינו ר"ת.

חוט המשקולת

חוט המשקולת - רבינו תם מפרש דחוט המשקולת קרי לכל דבר משופע וחלק שאין בו מורד ועיכוב שיוכל אדם לעמוד שם, והיינו 'משקולת', ותרגומא 'יתארהו בשרד' (ישעיה מד) ימסר במתקלא, אפילו יהא משופע בשיפוע הרבה נקרא משקולת הואיל והוא משופע וחלק ביותר.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עירובין נח ע"ב

חוליתו

אין הבור מתמלא מחוליתו. מפרש רבינו תם, מחוליתו מנביעתו, כלומר אין הבור מתמלא מן המים הנובעים בו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ברכות ג ע"ב תוד"ה ואין ובתוס' הרא"ש (שם) כתב: פירש רבינו תם מחוליתו ממקורו, אין הבור מתמלא ממקום נביעתו.

חומר

דורש את המקרא כמין 'חומר' - רבינו תם פירש חומר מעשה. וכן פירש הערוך בלשון ערבי כשאומר לחבירו "מה מעשיך" אומר לו מה חמרך.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: קדושין כב ע"ב תוד"ה כמין

חמריה

חזינן לספרי דיוקני דחמריה לגגיה דחי"ת -

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

רבינו תם מפרש דחטריה לשון חטומרת
דגמל, שיש לגובה החי"ת באמצע כזה /
במקור מופיע שרטוט /.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' מנחות כט ע"ב ד"ה דחטריה
רבינו תם נחלק בזה על פירוש רש"י שפירש
חטריה מלשון חוטרא 'מקל'.
וכך כותב הרא"ש בהלכות ספר תורה סימן יב:
חי"ת - אמרינן בפרק הקומץ רבה חזינן לספרי
דיוקני דחטריה לגגיה דחי"ת. ופי' רש"י מקל
מתרגמינן חוטרא בסוף החי"ת בצד יש למעלה
כמין מקל כזה / במקור מופיע שרטוט / ור"ת
מפרש דחטריה לשון חטומרת דגמל, שיש
לגובה החי"ת באמצע כזה / במקור מופיע
שרטוט / מדקאמר לגגיה דחי"ת ולא קאמר
לתגיה דחי"ת.

חרם

פירש רבינו תם 'חרם' לשון והחרים ה' לשון
ים (ישעיה יא), כשמעלה הים שרטון ומתייבש
נשארים נקעים מלאים מים וחרם הוא נקע
מלא מים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עירובין מז ע"ב ד"ה חרם
כתוב שם בתוס': לשון חרם - לשון מצודות
וחרמים שבין שני תחומי שבת צריך מחיצה של
ברזל שלא יעברו מים מתחום זה לתחום זה
דכל מה שבתוך תחום העיר אין לו שביתה
במקומו להיות לו אלפים לכל רוח ממקומו
אלא בתר קרתא גרירא כך פי' הקונט' וכן פר"ת
אלא דפי' וכו'.

טפלו

טפלו ליה בר אוזא - פירש הקונטרס דהיינו
פשטיד"א. ואומר רבינו תם וריב"א דלשון

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

'טפל' לא משמע הכי, דמשמע דהיינו מיחה, כמו בנות עשירים טופלות אותן בסולת (פסחים מג ע"א), וכו'.

על כן נראה דהיינו מה שרגילים לטוח בעיסה שבלילתה רכה, ורגילים לעשות סביב קורקבנים ובני מעים שמשימין אותם בשפוד ומחין סביבותן בעיסה רכה כעין פרפיי"ש.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: פסחים עד ע"ב תוס' ד"ה טפלו

טרקסין

טרקסין - אומר רבנו תם ד'טרק' הוי כמו 'טרוקי גלי' ברכות (כח ע"א). ו'סין' הוי סיני, כלומר שהיה מפסיק וסוגר הלוחות שנתנו בסיני שהיו מונחות בארון שהיה בבית קדשי הקדשים. וי"מ 'טרקסין' - פנים וחויץ שאותה אמה היתה ספק אם מקודשת פנים או חויץ, ולכך היו שם שתי פרכות כדאמרינן ביומא.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ב"ב ג ע"א תוס' ד"ה טרקסין לרבינו תם מקור המלה הוא ארמית. ומשמעותה סוגר על הלוחות. 'יש מפרשים' - רש"י במסכת יומא נב ע"ב מביא פרוש זה מן הירושלמי. ובמסכת גיטין פא ע"א אומר רש"י שמקור המלה הוא יונית, ומשמעותה פנים וחויץ. דהיינו הוא שייך או לפנים או לחויץ.

ידך

מדקדק רבינו תם מההיא דערכין (יט ע"ב) דמשמע התם דמדאורייתא "ידך" זו "קיבורת", אבל בנדרים הלך אחר לשון בני אדם ועד מרפיקו הוא דמיקריא יד, משום דקיבורת לא הוי בכלל, ועוד מדאמרינן

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

בשמעתין שתהא שימה כנגד הלב והיינו
כנגד הדדים כדאמרינן במועד קטן (כו ע"א)
הספר על הלב כדכתיב על שדים סופדים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מנחות לו ע"א

ישוע הבן

ישוע הבן - ורבינו תם פירש, שנולד שם בן,
ועל שם שהולד נושע ונמלט ממעי אמו,
כדכתיב 'והמליטה זכר' (ישעיה סו), נקט לשון
ישועה, והיו רגילין לעשות סעודה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' בבא קמא פ סוע"א תוד"ה לבי
כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של
רש"י: פירש הקונטרס: משתה שעושין לפדיון
הבן בכור. 'ישוע' (צ"ל 'יושע' - רע"א)
מתרגמינן פורקן כמו פדיון. וכן פי' הערוך.
וקשה דאע"ג דמתרגמינן פדיון פורקן, מכל
מקום אין שייך לשון ישועה.

כודרת

כודרת - אומר רבינו תם דכף שימוש הוא,
כגר שהולך וגולה אל ארץ רחבת ידים במקום
שאין מכירים אותו 'דור' כמו (תהלים פד) 'מדור
באהלי רשע'.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' חולין סד ע"א

כתוב שם בתוס': כודרת - פי' הקונט' כדור
פלוט"א בלעז, משמע דגרס כודרת ברי"ש
דכדור שהוא פלוט"א אחרונה ברי"ש, כדאמר
בחגיגה (דף ג) דברי חכמים כדרבנות כדור
של בנות ומהא דכתיב (ישעיה מ כב) צנוף יצנפך
[צנפה] כדור אל ארץ רחבת ידים ופי' שם
בקונטרס פלוט"א אין ראייה משם דא"כ הוה

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

ליה למימר ככדור אלא אומר ר"ת וכו'. ובסוף פרק אין מעמידין (ע"ז דף מ.) גריס בקונט' כודדת בדל"ת ופירש עגולה ככד.

כסנין - קליות

אלמנה מאי פירוש מבעיא ליה אם עושים סימן לאלמנה תני רב יוסף אלמנה דלית לה כסני סימן שלה שנוהרין שאין עושים לה קליות אבל לא היו עושין לה סימן אחר כנגד קליות. ואית דגרסי ארמלתא דאית לה כיסני פי' שעורין קלופים. ובשם רבינו תם פירשו: 'קליות שלא נתייבשו' - סימן לכתולה שהיא חדשה כתבואה חדשה. ו'כסנין' - 'קליות שנתייבשו בתנור' לומר שאינה כתבואה ראשית. וראיה לדבר דתנן סאה תרומה טמאה שנפלה לתוך מאה חולין רבי אליעזר אומר תרום ותשרף שאני אומר היא סאה שנפלה היא סאה שעלתה וחכמים אומרים תעלה ותאכל ניקודים וקליות ותרנום 'ייבשה' הוא ניקודים כיסנין נראה דקליות וכיסנין שני דברים ומין אחד. ע"כ

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: שיטה מקובצת כתובות יז ע"ב, ד"ה בשטה ישנה כתוב

כסת - כר

הכי גרס רבינו תם, שוכר מניח עליה "כסתו" מלשון כסת, ולא גרס כסותו... אלא כסתו גרס, והוא כסת קטנה שיושב עליה או גותן תחת ראשו למראשותיו, ו'כר' הוא הגדול ששוכב עליו, והעולם מועים שאומרים לקמן כר וגדול כסת.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מקורות: תוספות עבודה זרה סה ע"א
ר"ת מביא שם בתוס' ראייה לדבריו: וראיה
ממסכת תמיד (פ"א מ"א) איש כסתו בארץ, וכן
תנא בכלים (פ' כ"ח מ"ה) כר שעשאו סדין וכסת
שעשאו מטפחות, וגם במקרא (יחזקאל יג)
למתפרות כסתות על כל אצילי ידיים וכר הוה
לשכוב עליו כדמשמע פ' השולח (גיטין מז. ושם)
רשב"ל היה שוכב על מעים ואומר בתי כרסי
כרי, וכן פ"ב דעירובין (ק ע"ב) ונעשית כר
לבעלה, והא דכתיב (בראשית לא) 'ותשימם בכר
הגמל' אותו כר עברי של עבוט, כדמתרגמינן
בעביטא דגמלא, וחור כרפס (אסתר א) אותו כר
היה גדול כמטות המוצעות לכבוד הבית.

כתב ליבונאה

ליבונאה - רבינו תם פירש דשם מקום רישמא
ליבונאה, וכותבין בו כתב משונה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות סנהדרין כא ע"ב כתב ליבונאה
רש"י מפרש בסנהדרין כא ע"ב: ליבונאה
אותיות גדולות, כעין אותן שכותבין בקמיעות
ומזוזות.

תוס' כתבו שם: כתב לבונאה - יש מפרשים
כזה, שהאות נעשית מן הלבן, שממלאין החלק
דיו והכתב נעשית מאיליו מנייר חלק. והקשו
עליו התוס': ולא נהירא דאין זה כתב, דהוי חק
תוכות וחק ירכות, דאמרינן בגיטין (דף כ) אין
כתב לגבי גט, וכי היכי דגבי גט אינו כתב גבי
ספר תורה נמי אינו כשר. ועוד אמאי לא כהלן
כתבא למקרי' (דניאל ה) הרי לא נשתנה כתיבת
האותיות כלל. ולכן הביאו את פירושו של ר"ת.
כיוצא בזה נחלקו רש"י ותוס' בביאור המילה
"חבריה".

רש"י חולין דף יב ע"ב כותב: דמן חבריא - בני
הישיבה. וכן בכל הש"ס היכן שמוזכר המילה
חבריא מפרש רש"י בני הישיבה.

אבל תוספות שם (חולין דף יב ע"ב) כתבו: דמן
חבריא - שם מקום כדאמרינן בבראשית רבה

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

אבימי חבריא מבקר בישיא הוה.

מגוד

אבידה לא ישמחנה על גבי מגוד - פירש רבנו
תם כמו "נגוד" ליה גלימא (עירובין צד ע"א).

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: פסחים כו ע"ב תוד"ה מגוד
רש"י פירש: "מגוד קביליא", ומפרש בעל
לועזי רש"י וא"ו.

'מדות' היבש

פירש רבינו תם, דלהכי קרי ליה ליבש 'מדה'
ולא 'כלי', לפי שיבש יכולין למדוד מחוק או
גדוש בכל ענין שירצה, אבל דבר לח לא
שייך מדה גביה שהרי מדת לח אינה שוה,
דדבר לח אינו יכול להיות גדוש, ופעמים
שמדת לח זה יתירה מזה, כמו מדת יין יתירה
ממדת מים, לפי שיין עב יותר, וכן שמן מדין,
להכי לא קרי ליה 'מדה'.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מסכת זבחים דף פח ע"א

מוכני

מוכני - ולרבינו תם אין גראה לפרש דמוכני
הוי אופן, דאין דרך להניח מעות על האופן
דקתני ואין גוררין אותה בשבת בזמן שיש
עליה מעות, ומפרש ד"מוכני" היינו כן של
שירה, כמו 'את הכיור ואת כנו' (שמות ל),
וכמו 'מכונות במלכים' (א ז), פירוש בסיס
שהשירה מונחת עליו, ויש בשירה נקב
מתחתיה כנגד המוכני.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות שבת מד ע"ב

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מזבלין

שמזבלין שם - פירש הקונטרס לשון יזבלין אישי. ורבינו תם פירש "מזבלין" מזבחים, ולשון גנאי נקט, וכן משמע בירושלמי פרק הרוואה ראה מקום שמזבלין שם לעבודת כוכבים אומר 'זובח לאלהים יחרם'.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עבודה זרה יח ע"ב ד"ה שמזבלין

מחרישתא

ומפרש רבינו תם 'מחרישתא' היינו מגדרת שעשויה להתגרד בבית המרחץ ודרך רחיצה ביום, וכן משמע בכתובות בפרק מציאת האשה, דקתני: היה משתמש בכלי זהב ישתמש בכלי כסף בכלי כסף ישתמש בכלי נחשת, ומוקי לה התם ב'מחרישתא' דכספא, דלא מצי למימר לא מקבל עלי ומי הוא זה שחורש במחרישה של זהב.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות הרא"ש בבא מציעא קיג ע"א וע"ע מש"כ בתוס' שלנו שם.

מיחל

פירש רבינו תם דמיחל כמו מיהל בה"א, פירוש מערב במים ומוזג, כמו 'סבאך מהול במים' (ישעיה א).

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גיטין כה ע"ב כתבו שם בתוס דר"ת נחלק על פירושו של רש"י: ומיחל - פי' בקונטרס מחלל בדבורא בעלמא על המעות ושותה בלא הפרשה.

מכבנתא

רבינו תם היה מפרש ד"מכבנתא" היינו צעיף משונה, 'והצעייפים והרדירים' (ישעיהו ג, כג) מתורגם וכבינתא.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: אור זרוע, ח"ב, הלכות שבת, סימן פד, ד. וכ"כ בפסקי הרא"ש שבת פ"ו סי' יא כתבו שם באו"ז וברא"ש דר"ת נחלק בזה על פירושו של רש"י: פרש"י מכבנתא נושק"א על שם שמכבנה וקושרת מפתחי חלוקה.

מפץ ומחצלת

שי' ר"ת: מפץ הוא רך, ומחצלת קשה. מפץ ומחצלת למה לה - רבינו תם לא גרס מפץ ומחצלת אלא ומחצלת למה, דמפץ הוא רך וראוי גם לסמיכה, ונהי דלשכיבה אין צריך דהא אית לה מטה לסמיכה מיהא צריכה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות כתובות סה ע"א

מקורזלות

מקורזלות - פירש בקונטרס פיקוד"ש בלע"ז, חדודות, וטובות לקנת. ולא משמע כן פרק אלו עוברין (פסחים מז) גבי יש חורש תלם אחד, דפריך ואי אמרינן הואיל אחרישה לא ליחייב הואיל וחזי לכסות בו דם צפור, ומשני באבנים מקורזלות, ומה שייך להזכיר שם אבנים חדודות. ומפרש רבינו תם דמקורזלות היינו רכות דחזו לחרישה ולזריעה, וכן יסוד הפייט אשישת שלוחתו בקטב תלה אשישות להניץ בתיחוח קירזולה.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות סוכה לו ע"ב

מר דכנתא

במר דכנתא - כך גרים רבינו תם, פירוש מר בחילוף כנתא, כמו במר דשחומה דבפרק גיד הנשה (חולין צד ע"א), וכמו במר דפרזלא דבבא קמא (ק"ג ע"ב).

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בכורות ל ע"א

מרפק

מרפקו - אומר רבינו תם דעל כרחך היינו קודא, שהוא באמצע הזרוע, כדמוכח בפרקא קמא דאהלות דמונה רמ"ח אברים שבאדם בפיסת היד ששה בכל אצבע ואצבע, שנים בקנה, שנים במרפק, אחד בזרוע, שנים בכתף, אלמא דמרפק הוא בין הקנה והזרוע.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' הרא"ש שבת צב ע"ב
כתב שם בתוס' הרא"ש, דר"ת נחלק על פירושו של רש"י שפירש דמרפק היינו אישליה דהוא תחת בית השחי. ובהגהות הב"ח שבת צב ע"א כתב דרש"י עצמו בדף קד ע"ב פירש דמרפק היינו אצילי ידיו.

מרקולים

כאבני בית קולים - פירש רש"י, מרקולים והיא שם עבודה זרה. מכאן אומר רבנו תם, דאין שם עבודה זרה "מרקולים" אלא "קולים" כדאמרינן הכא. והא דקרי ליה בעלמא "מרקולים" היינו חילוף קולים, דהם קורים קילום לשון שבת, וחכמים החליפו לגנאי לשון 'לעג וקלם' (תהילים מד, יד), ו"מר" הוא חילוף,

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

כמו "מר" דשחוטה דפרק גיד הנשה, ו"מר" דפרולא דהגוזל בתרא.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ב"מ כה ע"ב תוד"ה כאבני
כיוצא בזה כתבו במסכת ע"ז: אבני בית קוליס
- הקשה רבנו תם, היאך מזכירין שמה, כיון
שאינה כתובה בתורה, דבפרק ד' מיתות משמע
דעובר א'ושם אלהים אחרים לא תזכירו'.
ואומר רבנו תם, דקילוס לשון שבח שמה,
וחכמים כנו אותה "קוליס" לשון 'לעג וקלס'
(תהילים מד, יד), וזהו "מרקוליס" חילוף קילוס,
לשון מר דשחוטה פרק גיד הנשה, מר דכנתא
(בכורות ל ע"א). (ע"ז נ ע"א תוד"ה אבני)

משולשת

כמה תהא משולשת, ב"ש אומרים ארבע
וב"ה אומרים שלש, ושלש שאמרו ב"ה אחת
מארבע בטפח של כל אדם. רש"י פירש
משולשת תלויה הענף לבר מן הגדיל ד'
אצבעות או הוי ציצית שש אצבעות. ורבינו
תם ז"ל פירש דמשולשת אנדיל קאי, מלשון
(סוכה מז ע"א) המשלשל בדפנות, שהוא לשון
גדול וחבור.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: הלכות קטנות לרא"ש, הלכות ציצית, סימן
יב

משתכי

אם ראית דור שהשמים "משתכין" עליו
כנחישת מלהוריד גשם עליו וכו' - מכאן
מוכיח רבינו תם דהא דאמרינן בבבא בתרא
(יט. ושם) אין מומנין בסלעים מ"ט משום
ד"משתכי" ליה לקדירה, ר"ל "משתכי"
מקלקלים המאכל שבקדירה, ובלע"ז

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

אורמשי"ר. והא דאמר "לקדירה" לאו דוקא לקדירה, אלא למאכל שבקדירה, דהכי נמי קאמר (שבת יח ע"ב) האי קדרה חייתא שרי.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות תענית ח ע"א
בתוספות בבא בתרא (דף יט ע"א): משום דמשתכי - פי' הקונטרס דמשברין הקדירה אין דרך להטמין בהן. ואם תאמר אכתי תיקשי וכי דרך להטמין בגיזי צמר כדפריך לעיל וי"ל דלעיל הוה בעי למימר דאין דרך להטמין בסלעים לפי שההבל יוצא מבין הסלעים ואינו מתקיים ואעפ"כ לפעמים טומנין בהן להכי פריך שפיר מגיזי צמר דתני לה משום דלפעמים טומנין בהן אבל הכא קאמר דאין דרך להטמין כלל בהן לפי שמשברין הקדירה והואיל ומילתא דלא שכיח היא כלל לא חש למיתנייה ועוד יש לפרש דכיון דלא שכיחא היא כלל שרי להטמין בהן דבמילתא דלא שכיחא לא גזרו בהו רבנן וכן מנהג שלנו שאנו נוהגין להטמין בסלעים שהאש יוצא מהן שקורין קיילו"ש אבל מ"מ קשיא מה שקשה בקונטרס דבכל מקום הוי שיתוך לשון חלודה כמו באלו מציאות (ב"מ דף כו ע"א) דשתיך טפי ובפ' הבונה (שבת דף קב:) דכיון דמשתכי לא עבדי הכי ובפרק קמא דתענית (דף ח.) אם ראית דור שהשמים משתכין עליו כנחושת ומפרש ר"ת בענין אחר דמשכתי דהבל שלהן מקלקל המאכל ולר"י נראה כפירוש רבינו חננאל דמה שאמר להרחיקם משום דמשתכי שמלקין את הארץ ומחלידים אותה ומעלין עפר תיחוח כדאמרין לקמן גבי זרעים ולא משום הבל דאין מוסיפין שום הבל וטומנין בהן ואפילו לפי הספרים דגרסי סלעים היינו טעמא דלא קתני להו התם יש לפרש דהכי קאמר דלהכי לא קתני להו התם משום דטעמא דהכא שצריך להרחיקם לא משום הבל אלא משום דמשתכי וה"ר מרדכי הביא ראיה מירושלמי דגרסי' התם איתמר שהסלעים מרתיחין והכא איתמר שאין

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

הסלעים מרתיחין א"ר יוסי כאן וכאן אין
הסלעים מרתיחין אלא מפני שעושים עפר
תיחוח ומלקין ארעית הכותל.

בתוס' בתענית כתב ר"ת:

ואין לפרש כפרש"י שפירש התם משתכי
משברים הקדירה, דא"כ מאי קאמר הכא
שהשמים משתכין ר"ל שהשמים משתברין,
אלא ודאי משתכים ר"ל מעלין חלודה, כמו
דבר שבטל ממלאכתו ימים רבים ומחליד
ובלע"ז ראוליי"ר.

מתכסה

עוד מפרש רבינו תם 'מתכסה' מזומן, כמו
'ליום הכסא יבא ביתו' דבפרק חלק (סנהדרין
דף צו ע"ב) גבי עמון ומואב שיבבי בישי
דארעא דישראל הוו וכו'.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות ראש השנה דף ח ע"ב
רש"י מפרש שם שהכוונה ללבנה שמתכסה
מעניי בני אדם. "שהחדש מתכסה בו - שאין
הלבנה נראית לרחוקים כגון שחרית לבני מערב
וערבית לבני מזרח לפי שקטנה היא סמוך
לחדושה כפי' הקונטרס".

מתקליה

רבי חנינא מתקן "מתקליה". פרש"י מתקן
מכשולי העיר כו', ורבינו תם ז"ל פירש שהיה
שוקל האבנים כו' וקרא עליו הפסוק הזה 'כי
רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: שיטה מקובצת כתובות קי ע"ב
רבי חנינא הוה מתקל מתקליה - פירוש שוקל
אבנים ומוצאן קלות אמר עדיין לא נכנסתי
לארץ ישראל, כיון ששקלן ומצאן כבדות אמר
כבר נכנסתי לארץ ישראל. וכן מפרש בתנחומא
בפרשת שלח לך: כשעלה ר' חנינא הגדול

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מבבל בקש לידע אם נכנס לא"י והיה שוקל
אבנים, כל זמן שהיו קלות אמר עדיין לא
נכנסתי לארץ ישראל, כיון שמצאן כבדות אמר
אין אלו אלא אבני ארץ ישראל, והיה מנשקן
וקרא עליהן את הפסוק הזה 'כי רצו עבדיך את
אבניה'. (תוספות כתובות קיב ע"א)

נוז

נוז - נראה לרבינו תם ד"נוז" היינו שזור.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות יבמות ה ע"ב
רבינו תם נחלק על רש"י שפירש נוז היינו אריג,
וכך כתבו התוס' שם: עד שיהא שוע טווי ונוז -
אין לפרש כמו שפי' ריב"ן שוע וטווי יחד צמר
ופשתים א"כ כלאים בציצית היכי משכחת לה
שהרי צריך שיהיו ב' חוטיין של תכלת צמר
לבדו בלא פשתן אלא שוע כל אחד לבדו ונוז
נמי אומר רבינו תם דאין לפרש דהיינו אריג
כדפירש בקונטרס דמאי שנא שוע וטווי דהוי
כל אחד לבדו ונוז קאי אצמר ופשתים יחד,
ועוד דבנדה פרק האשה (ד' סא:) גבי האי מאן
דרמי חוטא דכיתנא בגלימא דעמרא כו' ופריך
ואימא או שוע או טווי או נוז ולפי' הקונטרס
בלא נוז אי אפשר שיהא כלאים ואין לומר דהכי
פריך ואימא או שוע ונוז או טווי ונוז או נוז
לחודיה דא"כ דבנוז לחודיא סגי שוע וטווי
דכתב רחמנא למה לי אלא נראה לר"ת דנוז
היינו שזור ונוז נמי כל אחד לבדו ועל שעטנז
של צמר לבד ושל פשתים לבד הזהיר הכתוב
שלא יעשה מהם בגד ביחד ומיחדו נפקא והר'
רבי יצחק הלבן הקשה לו מהא דתנן במס'
כלאים (פ"ט מ"ח) אין חייבין משום כלאים
אלא על טווי וארוג שנאמר שעטנז שוע טווי
ונוז אלמא דנוז היינו ארוג ואר"ת דע"כ לאו
למדרש כל שעטנז קאתי מדלא קאמר אלא על
שוע טווי וארוג ולא מייתי שעטנז משום טווי
ונוז לחודיה אבל אריג מיחדו נפקא.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

נזייתא

"פירש רבינו תם דנזייתא הוא נגיית של שבר, כדאמרינן פ"ק דפסחים וסימנך נזייתא ובערוך ערך סכר כתב פי' הגאון בשבת נזייתא כד של יין או של שכר. ופי' רש"י מסוכרייא בגד שכורכין בברזא דחבית של חרס מפני שאין הנקב שוה אסור להדוקה בנקב משום סחיטה ואע"ג דלא קמכוין לסחוט עכ"ל.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: אור זרוע ח"ב - הלכות שבת סימן נט

נטרף

מפרש רבינו תם ד"נטרף" היינו דנעשה טריפה אע"פ שחיה יותר מל' יום.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מנחות לו ע"א כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של רש"י: שומע אני אפי' נטרף בתוך ל' יום - פירש בקונטרס נטרף נהרג, והאריך שם ר"ת להקשות על פירוש זה, ולכן פירש דנטרף נקרא על שם המעשה שעושהו טריפה..

ניעו

כיחו וניעו - פירש הקונטרס מי האף [ז"ל רש"י: "כיחו" - רוק הפה, "ניעו" - ליחת החוטם]. וקשה לרבינו תם, דבפרק דם הנדה (גדה דף נה: ושם) קתני כיחו וניעו ומי האף. ונראה דכיחו הוא היוצא מן הגרון בכח וניעו הוא היוצא מן הפה על ידי נענוע.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בבא קמא דף ג ע"ב בהגהות רי"ב על הש"ס ציין שכדעת רבינו תם כן כתוב בספר הערוך.

סורסי

לשון סורסי - נראה דלשון "סורסי" הוא לשון ארמי, כדאמר (בראשית רבה פ' עה) אל יהי לשון סורסי קל בעיניך שהרי בתורה ובנביאים ובכתובים חלק לו הכתוב כבוד תורה דכתיב 'גיר שהדותא', בנביאים דכתיב 'כדנן תימרון להון', בכתובים דניאל ועזרא ולבן היה מארם נהרים, ודניאל נמי קורהו לשון סורסי, אף על גב דכתיב ביה וידברו הכשרים למלך ארמית.

והא דנקט הכא בארץ ישראל לשון "סורסי" ובבבל נקט לשון "ארמי", אומר רבינו תם לפי שמעט משתנה, כעין לשון לעז שמדברים אותו לשון צח במדינה אחת יותר מבאחרת, כי אונקלוס הגר תירגם 'עד הגל הזה' סהיד דגורא הדין, ולבן קרא ליה יגר שהדותא.

וג"ל לשון שדיבר לבן הוא לשון סורסי, ועל שם סוריא נקרא סורסי, דסוריא היא ארם נהרים וארם צובה שכבש דוד, ועל שם שקרובה לארץ ישראל אין לשון ארמי שלה צח כל כך.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בבא קמא פג ע"א ד"ה לשון סורסי

כיוצ"ב כתוב בתוספות בבא בתרא דף צ ע"ב: וא"ת דבסוף מרובה (ב"ק דף פג.) תניא בארץ ישראל לשון סורסי למה אלא או לשון הקודש או לשון יונית ואמר רב יוסף בבבלי לשון ארמי למה אלא או לשון הקודש או לשון סורסי משמע דלשון סורסי לחוד ולשון ארמי לחוד. ואומר רבינו תם דלשון אחד הוא, אלא שמתחלק לכמה ענינים כעין לעז שמשתנה בכמה מדינות, ותדע דאונקלוס תירגם עד הגל סהיד דגורא ולבן קרא לו יגר שהדותא.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

רש"י בסוטה (דף מט ע"ב) כתב: לשון סורסי קרוב הוא ללשון ארמי, ואומר אני שזה לשון גמרת ירושלמי, ואומות העולם קורין אותו לינג"א שוריי"א.

סמפון

סמפון שיש עליו עדים - פירש הקונטרס 'שובר' ויוצא מתחת יד לזה כמשפטו.

ורבינו תם פירש דביד הלזה קרוי 'שובר', וכשהוא יוצא מתחת ידי המלוה קרוי 'סמפון', ויתקיים בחותמיו היינו רשיילינא לסהדי אי פריע אי לא פריע, כדאיתא שילהי פ"ק דב"מ.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות סנהדרין לא ע"ב

סקאה

יחסנינה סקאה - ונראה [לרבינו תם] שהאויב קרי "סקאה", שעולין ומכסין את הארץ בדכתיב (שמות י) 'והנה כסה את עין הארץ', ועל שם כך נקרא 'צלצל' שמכסה כל הארץ כצל כמו 'הוי ארץ צלצל כנפים' (ישעיה יח), רבינו תם.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בבא קמא קטז ע"ב כתבו בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של רש"י: יחסנינה סקאה - פירש בקונטרס ארבה, כמו [ומעלה את] הסקאין דבתענית (דף ו). שהוא מין ארבה. ואין נראה לרבינו תם דלשון ירושה ואחסנתא משמע דאבני אדם איירי, ונטלזה מסיקין נמי איירי בבני אדם.

עזקה

רבינו תם מקיים פירוש רבותיו ד"עזקה" לשון גדר, כמו 'ויעזקהו ויסקלהו', וכן 'בית יעזק

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

היתה נקראת' דתנן בראש השנה (דף כג ע"ב),
ובתוספתא (פ"ה דרמאי) נמי גרסינן "עזק"
כלומר פירות משומרים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מנחות פד ע"א ד"ה שומרי
ספחים

וע"ע תוספות סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א. כתבו
שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של רש"י
ופירושו של הערוך: בקונטרס פירש דהאי
"עזקה" שם עיר שבארץ ישראל כדכתיב (יהושע
י) 'ויכס עד עזקה ופירותיה משובחים'. ובערוך
פירש של עזקה, פירות שביעית שנחרשו
בשביעית כלומר לא תהא סבור שבשדה בור
גדלו אלא נחרש יפה ונעזק כמו (ישעיה ה)
'ויעזקהו', וכן עוזק תחתיהן של זיתים דלקמן
(דף פה:) פי' חופר ומשליך אבנים, ועל ויעזקהו
דקרא פירש דיש מפרשין הסביבו גדר כטבעת
תרגום עיזקא.

עיליתא

אומר רבנו תם ד'עיליתא' שם כלי הוא,
כדאמרינן בריש כיצד מעברין (עירובין נג ע"ב)
עלת נקפה בכדה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: שבת קיט ע"א תוד"ה בתליסר

עלוקה

לפי הפשט היינו גיהנם, וכן יסד הפייט בזולת
של חנוכה 'יקדו בהבהבי עלק'. ורבינו תם
הקשה דבפ"ב דעירובין (יט ע"א) דחשיב
שמות גיהנם לא קחשיב האי. לכך נראה דשם
חכם הוא, כמו (משלי ל) לאיתאל (משלי לא)
למואל. אבל אין לומר שהוא משמות שלמה
כמו אגור וקהלת, דבמדרש של ג' דברים
קחשיב איתאל בשמות שלמה ולא קחשיב

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

האי בהדיהו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: עבודה זרה יז ע"א תוס' ד"ה לעלוקה. וכן בעירובין יט ע"א

ערוגה

"והשיב עליו רבינו תם, כי ערוגה בדברי חכמים שורה, כמו ערוגת הזירועים, וערוגת הריאה, האומות הגדולות נקראות ערוגות כדאמרינן (חולין נ ע"א) לא שנו אלא באותה ערוגה, אבל מערוגה לערוגה לא, ופי' שורות ולא גנות וכו'".

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ערוגת הבשם ח"א עמ' נח

ערניות

רשב"ג מתיר באלפסין חרניות, מאי חרניות, אמר רב יהודה ערניות, מאי ערניות, אמר אביי צעי חקלייתא. אלפסין חרניות טהורות באהל המת - פי' רש"י קערות של עיירות ואינן מקפידין על כלים נאים ומיד כשנפשט הכלי של חרס אוכלין בה ואין ממתינין עד שתתחקק ותצרף באש והן טהורין באהל המת שאין להם תוך, ובעינן כלי פתוח וטמאות במשא הזב דהזב מטמא כלי חרס בהסט כדנפקא לן מכלי חרס אשר יגע בו איזהו מנעו שהוא ככולו הוי אומר זה הסמו דלא בעינן תוך ותימה דהואיל דאין להם תוך היכי מטמא בהסט הא אמרינן כל שאינו בא לכלל מנע אינו בא לכלל הסט.

לכך פירש רבינו תם 'ערניות' יש להן תוך אלא שמכוסות למעלה ועומדות ליפתח ואותם של כפרים אין מקפידין ואוכלין כך

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

עליהן וטהורות באהל המת דהא כלי צמיד
פתיל טהור באהל המת ומיהו טמאים בהסמ
הואיל ועומדין ליפתח כדאמרינן גבי צמיד
פתיל שמא תסימם אשתו וקאמר נמי כלי
צמיד פתיל נצול באהל המת ואינו נצול
במעט לעת שבנדה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות ביצה דף לב ע"א

פרונקא

"רבינו תם מפרש דפרונקא דפרק במה טומנין
היינו בגד שמשמין על גבי הגיגית של שכר".

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: ספר אור זרוע ח"ב, הלכות שבת סימן נט

פרעוש - כינה

נראה לרבינו תם דשחורה הקופצת היא
'פרעוש' וחייב עליה לכולי עלמא, ו'כינה'
הרוחשת, שרי להרוג כבית הלל המתירין.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות שבת דף יב ע"א

תוס' שם כתבו דר"ת נחלק על ר"י דאורליינש:
פירש הרב יוסף מאורליינש ד'כינה' היינו
שחורה הקופצת, דכתיב 'והך את עפר הארץ
והיה לכנים' (שמות ח) ודרך שחורה הקופצת
לצאת מן הארץ וכזאת נחלקו עליו רבנן, אבל
'פרעוש' היא הכינה הרוחשת, וחייב עליה
אפילו לרבנן כדאמרי' בפ' שמונה שרצים (לקמן
קז ע"ב ושם), ואין נראה לרבינו תם, דאמרינן
במדרש 'אף כי אנוש רמה' אלו כנים שבראש,
ובנדה פ"ב (דף כ:) שלח לה מסריקותא מקטל
קלמי ופי' בקונטרס מסרק להרוג כנים ואין דרך
שחורה הקופצת להיות בראש, ועוד בברכות
(פ"ז דף נא:) אמרינן ממהדורי מילי ומסמרטוטי

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

קלמי ודרך כנים לבנות הרוחשות להיות
בסמרטוטי מבגדים ישנים, ועוד דפרעוש אמר
לקמן בפרק שמונה שרצים (דף קז ע"ב) שהוא
פרה ורבה וכינה הרוחשת אינה פרה ורבה אלא
באה מזיעת אדם, לכך נחלק עליו ר"ת.

קוניא

פירש רבינו תם "קוניא" - היתוך כלי זכוכית
שלא נתבשל כל צרכו, והוא מן החול כמו
כלי חרס, כדאמרינן פ"ק דשבת (טו ע"א)
הואיל ותחילת ברייתו מן החול שוינהו רבנן
ככלי חרס כדאמרינן, ואע"ג דכלי זכוכית
שלם לא בלע הכא כיון דאין בו אלא חיפוי על
החרס בלע, וכן פירש הערוך.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות עבודה זרה לג ע"ב
כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על רש"י: קוניא -
פירש הקונטרס כלי חרס מצופה באבר פולמי"ן
בלע"ז. וקשה לר"ת דאמר בזבחים (פרק קדשי
קדשים) גבי מזבח מני סיד וקוניא ולא קאמר
אבר שהוא לשון התלמוד כדאמר פתילה של
אבר, ועוד קשה מי גרע חיפוי אבר מאם היה
כולי ממנו, ועוד קשה דאמר ירוקי אסירי משום
דבלעי דמצריך ובשלנו איכא ירוקי ולא מצריך
לכך פירש ר"ת בע"א.

קוצו של יו"ד

קוצו של יו"ד - פירש בקונטרס רגל ימיני.
וקשה דהא פשיטא דאין זה אות, ומפרש
רבינו תם דהוא ראשו כפוף, כדאמרינן בסמוך
מפני מה כפוף ראשו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מנחות כט ע"א

קוקנאי

הילכתא קוקוני אסירי - ופירש רבינו תם (תד"ה קוקיאני) הם תולעים שבדג שבאו מחיי הדג, שאין לפרש תולעים שבבשר שאם כן רב שישא שמתירם יקשה היאך חולק על הברייתא.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: סמ"ג חלק ל"ח, מצוה קלב

קיבורת

קיבורת - אומר רבינו תם דהוא גובה הבשר שבזרוע שבין בית השחי למרפק שקורין קודא, ואומר ר"ת לא כדברי המפרשים גובה בשר שבאותו עצם שבין היד למרפק.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות מנחות לו ע"א כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של רש"י: פירש בקונטרס דברו"ן וקיבורת הוא לשון קבוצת בשר כמו (ב"ב דף ה.) קיבורא דאהני. והאריך שם ר"ת בתוס' לחלוק ולבאר ראיותיו ושיטתו.

קציצה - חתיכה

כגון שקצץ לו דלעת - ואומר רבינו תם דבתלושה איירי, ושייך נמי בתלושה לשון קציצה, כמו כאן קיצץ בן עזאי תורמוסי תרומה בפ' במה מדליקין (שבת לד ע"א), ובריש פרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לג ע"ב) אדמוקדך יקוד קוץ קרך וצלי דבתלושה איירי.

והא דלא נקט לשון "חתיכה" כדתנן (שבת קנו ע"ב) מחתכין את הדילועין, לפי שדרך לקוצצן בחתיכות גדולות כשבאין לבשל שייך בו

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

לשון קציצה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות חולין טו ע"ב ד"ה כגון שקצץ בהגהות ר"ב מרגנשבורג מציין לדברי הרשב"א שכתב בשם ר"ת דחיתוך נקרא לחתיכות קטנות: "והא דלא נקיט לשון חתיכה, לפי שדרך לקצצה בחתיכות קטנות כשורוצין לבשלה ולאותו חתוך קרי קציצה".
כתוב שם בתוס': פירש בקונטרס מדנקט קצץ משמע דאיירי מן המחובר.

קירי

"סך קירי פלסתר - פ"ה שקורין יעקב 'קירי' ולא נהירא שיקראו ליעקב אדון, לכך פירש רבינו תם זה יצחק שקורין 'קירי' ולפי שהיה (זקינן) היו נוהגין בו כבוד, כלומר הברכות שנתן ליעקב פלסתר הם. ואף על גב שגם הוא אמר 'והיה כאשר תריד' (בראשית כז), מכל מקום אינו נוטל עכשיו הברכות.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' ע"ז יא ע"ב ד"ה סך רבינו תם מפרש ד'קירי' היינו אדון, ונחלק על רש"י שפירש "קירי - קצין" כלומר קץ הגאולה.

כתב רש"י שם במסכת עבודה זרה יא ע"ב: סך קירי פלסתר - חשבון הקצין כזב [הוא] נבואת יעקב שקרא לבניו לאחרית [הימים] שסופן ליגאל כזב הוא. סך - חשבון. קירי - קצין.
תוס' שם הקשו על פירושו של רש"י, ולכן ר"ת פי' בע"א. אכן רש"י שם פי' כוונה אחרת בלשון 'קירי' דהיינו 'קץ', ולפי"ז לא קשה כלל קושית התוס' שם על רש"י. אכן בעירובין (נג ע"ב) ובחולין פי' רש"י דקירי היינו אדון. ואולי משו"ה הבינו שגם כאן מפרש רש"י כן, אכן רש"י כתב בהדיא פי' אחר.

קרח

"וממו בה משמיה דרבי יהושע בן קרח -
אומר ר"י ד'קרח' הוא רבי עקיבא שהיה
קרח, כדאיתא בפרק בתרא דבכורות (דף גת).
דקאמר בן עזאי כל חכמי ישראל דומין לפני
כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה, והיה לו בן
ששמו יהושע כדאמרינן בשבועות (דף ו.) א"ל
רבי יהושע בנו של רבי עקיבא לר"ע. ואין
נראה לרבינו תם, דנהי דבן עזאי הוא דקאמר
ליה הכי בלשון בדיחותא, חס ושלום שהיה
להעלות לו שם על שום קרחות דגנאי הוא
כמו עלה קרח (מלכים ב ב) וכו', ועוד שפי'
רבינו נסים במגלת סתרים שמצא בבראשית
רבה דחוץ מן הקרח היה רבי אלעזר בן
עזריה, אלא אומר רבינו תם דקרח הוא שם
אדם כמו קרח.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בבא בתרא קיג ע"א
רבינו תם נחלק עם אחיו רשב"ם וכן אחותו ר"י
הזקן למי כוונת הגמ' בן "קרח".
וכן כתבו התוספות פסחים (קיב ע"א): צוה רבי
עקיבא את רבי יהושע בנו - פירש רשב"ם
דהוא ר' יהושע בן קרח דר"ע קרח היה וכו'.
וכן כתבו התוספות שבת (קנ ע"א): ורבי
יהושע בן קרח היא יש מפרש דר"ע קרוי
קרח שהיה קרח כדתניא וכו', לכך נראה לר"ת
דלא רבי עקיבא היה אלא איניש אחרינא היה
ששמו 'קרח', וקרח הוא שם אדם כמו קרח,
ונולד הרבה קודם ר' יהושע בנו של רבי
עקיבא.

קשירה

אמר שמואל תפילין מאימתי מברך עליהן
משעת הנחתן. ... אבוי ורבא דאמרי תרווייהו
משעת הנחה ועד שעת 'קשירה'. "...שעת

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

'קשירתן' דהכא מפרש רבינו תם לשון 'הדוק' שמהדקן ומצמצמן בראשו ובזרועו, כמו (גדה כו ע"ב) שליא 'קשורה' בולד וכן (ע"ז ה ע"א) 'קשורה' בו ככלב.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: הלכות קטנות לרא"ש, הלכות תפילין, סימן יג

רדיוני

אימור ברדיוני נפל - מפרש רבינו תם בשני דלתי"ן, לשון נדידה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גדה סו ע"ב ד"ה אשה רש"י כתב: ברדיוני איני יודע לשונו, ונראה שהוא לשון שיכשוך, שכששכשכה רגליה במים בצאתה נפל. כתוב שם בתוס': ור"ח פי' לשון הוחלקה ונפל בירידה.

שבח המגיע לכתפים

רבינו תם מפרש דדבר שבא על ידי טורח קורא "מגיע לכתפים".

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות הרא"ש בבא מציעא טו ע"א כתב שם בתוס' הרא"ש, דר"ת נחלק על פירושו של רש"י: שבח המגיע לכתפים - פירש בקונטרס תבואה שקרובה ליקצר אלא שעדיין צריכה לקרקע.

שבנא - שכנא

שבנא איש ירושלים - רבינו תם לא גרים 'שבנא', דשבנא רשע הוה ולא מסקינן בשמיה, ד'שם רשעים ירקב' כדאמר בפרק

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

אמר להם הממונה (יומא לה:), אלא גרם
'שכנא' דהוי נמי שם אדם, כדאמר בסוטה
(כא.) אלא כשכנא אחי הלל.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות שבת יב ע"ב
וכתבו שם בתוס': ונראה לר"י דשפיר גרס
שבנא דאטו אם אחד רשע ושמו אברהם לא
נקרא בשם זה אחר, ואשכחן דתרי שבנא הוו
כמו שמוכיח בישעיה (כב) דכתיב 'שבנא אשר
על הבית וכתוב וקראתי לעבדי לאליקים וגו'
וממשלתך אתן בידו', וכתוב בתר הכי (שם לו)
'ויבא אליו אליקים אשר על הבית ושבנא
הסופר' משמע דשבנא אשר על הבית כבר מת
והיה אליקים במקומו, ושבנא הסופר היה אחר.

שדייה בכפילא

אומר רבינו תם גירסא ד"שדייה בכפילא"
פירוש לשון המושלך בכפילות, שכפל דבריו
וחזר ואמר אי הוה בר בריה צורבא מרבנן
ליקני ע"מ להקנות.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות נדרים מח ע"ב ד"ה לאיתויי מאי

שוואר

ונראה לפרש לרבינו תם חמרא אכתפיה
דגברא שוואר - כלומר היין כיון שנשא
בכתפים נתקלקל, על ידי שנענע ומיהר
להחמיץ.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בבא בתרא צו ע"ב
כתבו שם בתוס', דר"ת נחלק על פירושו של
אחיו הרשב"ם שפירש: ושמואל אמר חמרא
אכתפיה דגברא שוואר פירש [ר"ש] דחמרא
מזליה דגברא גרים, והאריכו בתוס' להקשות

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

על פירוש זה, ולכן פירש ר"ת בע"א.

שיגרא דתמרי

שיגרא דתמרי הקשה בקונטרס מאי 'אפילו' והא תמרים עדיפי מגרונות כדאמרי' אבל גרונות ושילם תמרים תבא עליו ברכה. ותירץ רבינו תם דהא לא קאמר אפילו תמרי אלא שיגרא קבוצים הרבה יחד דאינן טובות כל כך.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות כתובות פ ע"א

שיבא

חישנין לשיבי - פירש רבינו תם ז"ל 'מינקת'. פירוש, שדרך היה להניח נקב קטן במגופת חבית שיצא משם הבל של יין, ויש לחוש שמא ישתה ממנו במינקת.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: פירוש הרא"ה, עבודה זרה סט ע"ב וכן כתב רש"י ד"ה משום. ועי' תוד"ה מאי.

שילי והיני

אומר רבינו תם ד"שילי" ו"היני" שני מקומות הן וסמוכות זה לזה, כדאמר במס' ביצה (דף כה ע"ב) רב הונא בשבתא דריגלא מכתפי ליה מהיני לשילי, ולרבותא נקט הני מקומות שסמוכין זה לזה.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות יבמות קטז ע"א

שיפה - שפייה

תירץ [רבינו תם] ד'שיפה' דהתם היינו להסיר את הקסמים הגדולים שמזיקין לישב עליה.

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

אבל 'שפייה' דהכא אינה אלא לנוי בעלמא להחליקו ולצחצחו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוס' חולין כה ע"א ד"ה להטיח.
בתוס' הרא"ש גורס "שיפה דהכא", ולפי גירסתו אין כאן הבדל לשוני בין שיפה לשפייה.

שמותי

שמותי הוא - ופירש רבינו תם ורשב"ם ד"שמותי" הוא היינו דהוה מתלמידי שמאי

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות נדה ז ע"ב ד"ה שמותי
כתוב שם בתוס' דר"ת נחלק על רש"י: שמותי - פירש"י שברכהו, וקשה דמסתמא לא היה מזכיר לשון שמתא, ובמעשה גופיה דפרק הזהב (ב"מ דף נט:) אינו מזכיר אלא לשון ברכה. ולכן נכדיו ר"ת ורשב"ם פירשו באופן אחר.

שפאי עידית

מפרש רבינו תם מאי 'שפאי עידית' כמו 'ובכל שפיים מרעיתם' (ישעיה מט) דדרך שדות הטובות שאצל הנהר שסוף השדה שעל שפת הנהר ממש עומד למרעה בהמות, וגריע מזיבורית מפני שהנהר שוטף תמיד מה שזורעים שם.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גיטין נ ע"א
כתבו שם בתוס' דר"ת נחלק על פירושו של רש"י שפירש דשפאי עידית היינו כגון שנטלוה מסיקין או נשדפה או שטפה נהר, ור"ת האריך להקשות על פירושו.

שרכי

שרכי - במלנים, וכן בשרכא בסוף יש נוחלין

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

(ב"ב קל"ט. ושם) כמו 'איש יודע ציד' (בראשית כה) ומתרגמין גברא נחשירכן, ומפרש רבינו תם נח ובטל.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות בבא קמא צב ע"ב

שרף

אומר רבינו תם ד"שרף" הוא לחלוחית קליפת העץ שעושין ממנו דיו שלנו, כמו זה שירפה מצוי דפ"ק דנדה (י ע"ב) דהיינו לחלוחית דמים שבאשה, ובפרק כל שעה (פסחים לט ע"א) ירק מר יש לו שרף, וירק אין לו גומי אלא לחלוחית.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות גיטין יט ע"א

תורניתא

תורניתא - פ"ה מין ארז, כדאמרי' בר"ה (כג ע"א ושם) בעשרה מיני ארזים שמה תורניתא וקשיא ... ועוד קשיא לפירושו .... לכך פירש רבינו תם דתרי גוונא 'תורניתא' נינהו, וההיא דהכא הוא מין אדמה, כעין כבריתא פי' גפרית שאין לה עיקר שורש בקרקע, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: עבודה זרה י"ד ע"א

תיזול

זבין ולא תיזול - ונראה לרבינו תם כפירוש ר"ח דתיזול ענין אריגה, כמו סתר זוללי בשוקא (חולין ס ע"א) כלומר קנה בגדים ולא תארוג, כי יותר תרויח בקנין מבאריגה, אבל

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

גלימא טוב לארונג דאימור לא מיתרמי ליה
ברצונו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות יבמות סג ע"א
רבינו תם נחלק בזה על רש"י: "פי' בקונטרס
לשון דלות, כלומר מכור כלי תשמישך קודם
שתעני. וקשה דמאי שנא דנקט ביסתרקי טפי
משאר מילי.

תמה על עצמך

תמה על עצמך היאך - רבנו תם פירש "ותמה
על עצמך" זהו כפל מלה, כלומר היאך אתה
אומר דבר זה וכו'. ואומר ר"י דכאי גוונא
איכא בפסחים בפרק כל שעה (כג ע"א) ותמה
על עצמך היאך.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: נדה סח ע"א תוד"ה כך אמרו

תמרי דכדא

הני 'תמרי דכדא' לבתר תריסר ירחי שתא
שרי - רבינו שמואל גרים דכרים, פירוש
שהתליעו כמו ענבי דכרום ושדה שלקתה
בעמרים בפרק המקבל (ב"מ דף קו ע"ב ע"ש),
ובנוזיר בריש גמרא פרק שלשה מינים (דף לד
ע"ב) לאתויי ענבים דכרום, ובאמצע הפרק זה
(דף לח ע"ב) והא שייר ענבים דכרום, שהרי אין
דרך פירות להניח בכר, ועוד דהוה ליה
למימר שהתליעו.

ורבינו תם מפרש, שדרך להניח כל דבר בכר
כדאיתא בפרק חזקת הבתים (ב"ב דף נה ע"א)
הני שערי דכדא משתבעדי לכרגא ובהמפקיד
(ב"מ דף מ ע"א) הוה עובדא ופקע כדא, ובפרק
הזהב (שם דף נט ע"א) במשלם שערי מכדא

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

נקיט ואתי תיגרא.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות חולין דף נח ע"ב

תשרה

שתעבור שיירא ותשרה - מפרש רבינו תם "ותשרה" לשון 'סעודה' כמו 'שירותא' (תענית יא ע"ב), דמתוך שמוציאים כליהם כדי לסעוד, חיישינן שמא נפל מהם.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: גיטין כז ע"ב תוס' ד"ה שתעבור ועי' ב'חכמת שלמה' למהרש"ל שגרס גי' אחרת בתוס'.

עוף הדורס

אמרו חכמים כל "עוף הדורס" טמא - פירש בקונטרס שאוחז בצפורניו, ומגביה מן הקרקע מה שאוכל.

וקשה לרבינו תם דהא אפילו תרנגולת עושה כן.

ומפרש רבינו תם "דורס" ואוכל מחיים, ואינו ממתין לה עד שתמות, כי ההיא דפרק אלו עוברין (פסחים מט ע"ב) המשיא את בתו לעם הארץ כאילו כופתה לפני ארי, מה ארי דורס ואוכל ואינו ממתין עד שתמות, אף עם הארץ מכה ובוועל ואינו ממתין עד שתתפייס. וכן בסוף פ"ק דב"ק (דף טז ע"ב) ארי בר"ה דרס ואכל פטור פירוש מחיים, דהיינו אורחיה והוי שן. טרף ואכל חייב פירוש לאחר מיתה, דלאו היינו אורחיה והוי ליה קרן. ופריך והא כתיב ארי טורף כדי גורותיו, ומשני בשביל גורותיו שהן קטנים דרכו להמית, ומחנק ללבאותיו בשביל לבאותיו.

- מעמקי הלשון ומקורותיו -

מקורות: תוספות חולין דף סא ע"א

הלשון מלבוש הנפש

לשון קודש וחול

חכמי הלשון העמידו על התכונה המיוחדת של לשון חז"ל, להשתמש בשמות נרדפים לשם יצירת מערכת כפולה, אחת בקודש ואחת בחול. כדרך שמצאנו שבזמני קודש יש לו לגוף בגדים מיוחדים, כמו כן יש לה לנפש לבושים מיוחדים למחשבות קודש, כי על כן המלה הנה לבוש המחשבה. ועל כן גם בחילוקי תיבות ומלים יש משום הבדלה בין קודש לחול.

שני השמות 'הגבהה' ו'הרמה' הרי הם דוגמא לכך. מעיקר גידולם משמעות אחת להם: שינוי מצבו של דבר מלמטה למעלה. ברם בלשון חז"ל מושג ההרמה משמש בתחום הקודש: תרומת הדגן, תרומת לחמי תודה, תרומת הדשן. וכנגדו מושג ההגבהה משמש בתחום החול: הגבהה לשם קנין וכדומה.

"מלחמתה של תורה"

מפתח

ההבדלים והחילוקים

בין רבינו תם

לזקנו רש"י, ואחיו רשב"ם

אבן מסמא

רש"י - 'אבן מסמא' אבן מונחת על גבי יתדות, והיינו ד'מסמא' הכוונה יתדות.

רבינו תם - 'אבן מסמא' היינו אבן גדולה שהיא כבידה, ו'מסמא' היינו משא גדולה שצריכה שימה.

(תוספות שבת פב ע"ב ד"ה באבן מסמא)

אגיסטון

רש"י - שכיר לנכרי.

רבינו תם - ענינו של "אגיסטון" הוא מס, שעבודי מיסים וארנונא על הקרקע.

(תוספות גיטין דף סב ע"א)

אסימון

רש"י - שאין עליו צורה כלל.

רבינו תם - אסימון יש בה צורה, אך אינה יוצאה בהוצאה.

(ב"מ מד ע"א תור"ה אסימון)

אשמאי

רש"י - רשע ועם הארץ.

רבינו תם - לשון שוממין כמו פתחי שמאי.

(תוס' קידושין לב ע"ב ד"ה זקן)

ביניתא דבי כרבא

רש"י - תולעת הנמצאת בכרוב.

רבינו תם - דג קטן הנמצא במחרישה.
(תוספות מכות דף טז ע"ב)

גולל ודופק

רש"י - דגולל הוי כיסוי ארון, ודופק היינו קרשים שבצידי הארון.

ר"ת - היינו מצבה שהיא אבן גדולה, ולשון "גולל" שייך על האבן, כדכתיב 'וגללו את האבן' (בראשית כט), ו"דופק" הן שתי אבנים אחת לראשה ואחת לרגלה של מצבה.
(תוספות כתובות דף ד ע"ב)

חביצא

רש"י - תבשיל שקורין שלינקו"ק שמפררין בו פת.

רבינו תם - "חביצא" הן פתיתין דקין שמדביקין אותן על ידי דבר או על ידי חלב ושומן כעין טיגון של מנחה.

(תוספות מנחות עה ע"ב)

חברי

רש"י - "חברי" היינו פרסיים.

רבינו תם - הן אומה רשעה דאתו לבבל בימי ר' יוחנן, והרשיעו את הפרסיים שהיו בבבל, ואיקלקלו מפי מרומאי.

(תוספות הרא"ש גיטין יז ע"א)

חוליתו

אין הבור מתמלא מ"חוליתו".

רש"י - אם יחפור ויחזיר בו עפרו לא יהא

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מלא.

רבינו תם - מחוליתו מנביעתו, כלומר אין
הבור מתמלא מן המים הנובעים בו.

ר"י - שאם תחפור מצד זה ותניח מצד אחר
לא תמלא, שמה שנותן כאן חסר כאן.
(ברכות ג ע"ב תוד"ה ואין)

חומר

דורש את המקרא כמין 'חומר'.

רש"י - צרור מרגליות או בשמים שתלוי
בצואר נשים לתכשיט.

רבינו תם - פירש חומר מעשה.
(קדושין כב ע"ב תוד"ה כמין)

חמריה

רש"י - חמריה מלשון חומרא 'מקל'.

רבינו תם - לשון חסומרת דגמל.
(תוס' מנחות כט ע"ב ד"ה דחמריה)

טרקסין

רש"י - מקור המלה הוא יוניתי, ומשמעותה
פנים וחזין.

רבינו תם - 'טרק' הוי כמו 'טרוקי גלי' ברכות
(כח ע"א). ו'סין' הוי סיני, כלומר שהיה מפסיק
וסוגר הלוחות שנתנו בסיני שהיו מונחות
בארון שהיה בבית קדשי הקדשים.

(ב"ב ג ע"א תוס' ד"ה טרקסין)

ישוע הבן

רש"י - משתה שעושין לפדיון הבן בכור.

רבינו תם - שנולד שם בן, ועל שם שהולד

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

נושע ונמלט ממעי אמו, כדכתיב 'והמליטה
זכר' (ישעיה סו), נקט לשון ישועה.

(תוס' בבא קמא פ סוע"א תוד"ה לבי)

כי שמי בקרבו

רש"י - זה מטמרון בגמטריי' שדי.

רבינו תם - הקב"ה עצמו נקרא מטמרון.

(מושב זקנים עמ' קצח)

כתב ליבונאה

רש"י - ליבונאה אותיות גדולות, כעין אותן
שכותבין בקמיעות ומזוזות.

רבינו תם - שם מקום רישמא ליבונאה,
וכותבין בו כתב משונה.

(תוספות סנהדרין כא ע"ב כתב ליבונאה)

לוז

רש"י - לוז קודר"א בלע"ז.

ר"ת - לוז היינו שקד. (פי' ר"ח פלמיאל)

מגוד

רש"י - מגוד קבילי"א.

ר"ת - כמו נגוד ליה גלימא.

(פסחים כו ע"ב)

מזבלין

"שמזבלין שם"

רש"י - לשון יזבליני אישי.

רבינו תם - פירש מזבלין מזבחים, ולשון גנאי
נקט. (תוספות ע"ז יח ע"ב ד"ה שמזבלין)

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

מיחל

רש"י - מחלל בדבורא בעלמא על המעות.

רבינו תם - מיחל כמו מיהל בה"א, פירוש מערב במים ומוזג.

(תוספות גיטין כה ע"ב)

מכבנתא

רש"י - מכבנתא נושק"א על שם שמכבנה וקושרת מפתחי חלוקה.

רבינו תם - "מכבנתא" היינו צעיף משונה.

(אור זרוע, ח"ב, הלכות שבת, סי' פד, ד.)

מרקולים

רש"י - מרקולים היא שם עבודה זרה.

רבינו תם - אין שם עבודה זרה "מרקולים" אלא "קולים" והא דקרי ליה בעלמא "מרקולים" היינו חילוף קולים, דהם קורים קילום לשון שבת, וחכמים החליפו לגנאי לשון 'לעג וקלם' (תהילים מד, יד), ו"מר" הוא חילוף. (ב"מ כה ע"ב תוד"ה כאבני)

נוז

רש"י - נוז היינו אריג.

רבינו תם - "נוז" היינו שזור.

(תוספות יבמות ה ע"ב)

ניעו

"כיחו וניעו"

רש"י - "כיחו" רוק הפה, "ניעו" ליחת החומם.

רבינו תם - נראה ד"כיחו" הוא היוצא מן הגרון בכת, ו"ניעו" הוא היוצא מן הפה על ידי

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

נענוע. (תוספות בבא קמא דף ג ע"ב)

נסה

ר"ת - לשון הרמת קול, כמו 'אדים את נסי'.
רשב"ם - לשון קנתר, 'מסה ומריבה'.

(מושב זקנים עמ' ל)

סמפון

סמפון שיש עליו עדים

רש"י - 'שובר' ויוצא מתחת יד לזה כמשפטו.
רבינו תם - פירש דביד הלזה קרוי 'שובר',
וכשהוא יוצא מתחת ידי המלוה קרוי 'סמפון'.
(תוספות סנהדרין דף לא ע"ב)

סקאה

רש"י - יחסנינה סקאה ארבה.

רבינו תם - נראה שהאויב קרי "סקאה".
(תוספות בבא קמא קטז ע"ב)

עזקה

רש"י - האי "עזקה" שם עיר שבארץ ישראל.
רבינו תם - "עזקה" לשון גדר, כמו 'ויעזקהו'
ויסקלהו'.

(תוספות מנחות פד ע"א ד"ה שומרי)

קוניא

רש"י - כלי חרס מצופה באבר פולמי"ן בלע"ז.
רבינו תם - היתוך כלי זכוכית שלא נתבשל
כל צרכו.

(תוספות עבודה זרה לג ע"ב)

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

קיבורת

רש"י - דברו"ן וקיבורת הוא לשון קבוצת
בשר.

רבינו תם - הוא גובה הבשר שבזרוע שבין
בית השחי למרפק שקורין קודא.
(תוספות מנחות לו ע"א)

קשיטא

רבינו תם - כבשת צאן.

רשב"ם - מעה.

(פי' על איוב עמ' רעו)

שבת המגיע לכתפים

רש"י - תבואה שקרובה ליקצר אלא שעדיין
צריכה לקרקע.

רבינו תם - דבר שבא על ידי טורח קורא
"מגיע לכתפים".

(תוספות הרא"ש בבא מציעא טו ע"א)

שוואר

רשב"ם - שוואר פירש ר"ש דחמרא מזליה
דגברא גרים.

רבינו תם - היין כיון שגשאו בכתפים
נתקלקל, על ידי שנענע ומיהר להחמיץ.

תוספות בבא בתרא צו ע"ב)

שמותי

רש"י - שברכוהו.

רבינו תם ורשב"ם - "שמותי" הוא היינו דהוה
מתלמידי שמאי.

(תוספות נדה ז ע"ב ד"ה שמותי)

אוצר לשון התלמוד של רבינו תם

תורניתא

רש"י - מין ארז.

רבינו תם - הוא מין אדמה.

(עבודה זרה י"ד ע"א)

תיזול

רש"י - לשון דלות.

רבינו תם - תיזול ענין אריגה.

(תוספות יבמות סג ע"א)

הכל עשינו לשם שמים

"הכל עשינו לשם שמים..."

ואנחנו נקיים לפני ה' א'

חיים, והוא למען רחמיו

יעמידנו על האמת והשלום.

יעקב ב"ר מאיר

לשון ר"ת בספר הישר

